

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΕΝΕΚΙΔΗ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν,

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὸ καλωσόρισμά σας. Τὸ νὰ σᾶς ξαναβρίσκω σαράντα χρόνια μετὰ τὴν παράλληλη θητεία μας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μοῦ ἐμπνέει τὴ χαρᾶ, θὰ ἔλεγα τὸ σκίρτημα ποὺ προκαλεῖ ἡ ἀναπόληση νεανικῶν χρόνων. Δὲν λησμονῶ τὴ μεστὴ περιεχομένου συνδρομὴ σας ὅταν χρειάστηκε νὰ πραγματοποιηθῶ στὸ σύγγραμμά μου τὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ Χριστιανισμὸς στὴν ἀνάπτυξη τοῦ διεθνoῦς δικαίου¹. Σᾶς εὐχαριστῶ ἀκόμη γιὰ τοὺς στόχους ποὺ ἐπισημάνατε στὸν ἐναρκτήριο προεδρικό σας λόγο, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν σὲ ἀνάλογα καθήκοντα ποὺ βαραινoυν ὄλους μας. Τὶς σχετικὲς εὐθύνες τίς ἀναλαμβάνω στὸ ἀκέραιο καὶ τίς ἐπωμίζομαι με ἰκανοποίηση. Δικαιολογημένα νομίζω, ἂν δεχθοῦμε πὼς ἡ ἀνάληψη εὐθύνης, ὅσον ἀφορᾶ τὰ κοινά, εἶναι συνάρτηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ πολίτη.

Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ἀκόμη νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Κωνσταντῖνο Τρυπάνη ἐπὶ τῆς προεδρίας τοῦ ὁποίου πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκλογή μου. Τοῦ ὀφείλομε χάριτες, γιὰ τὸ βιβλίο του Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὸν Σεφέρη (Λονδίνο καὶ Βοστώνη, 1981)², διαπιστώνει τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητα ἀνάμεσα στὸν ἀρχαῖο καὶ στὸν νεο-

1. Βλ. Γ. Τενεκίδου, *Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον*, Τόμος Α', Τμῆμα Ι, Γενικὴ θεωρία τοῦ Δημοσίου Διεθνoῦς Δικαίου, Αἱ πηγαὶ τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, Γ' ἔκδοσις μετὰ προσθηκῶν, Ἀθῆναι, ἐκδ. Παπαζήση, 1977, I (ἱστορικὴ ἀνασκόπησις): «Ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς Ἀλώσεως», § 3 «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ», σ. 56-58.

2. C. A. Trypanis, *Greek Poetry from Homer to Seferis*, Faber and Faber, London and Boston, 1981.

ελληνικό ποιητικό λόγο. Είθε ή ένότητα αυτή πού, έπειτα από τόν 'Αδαμάντιο Κοραή, τήν σκιαγράφησε στο χῶρο τῆς ιστορίας ό Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος³, νά γίνει αντικείμενο έρευνας και σέ άλλους τομείς, όχι υπό μορφή προσχεδιασμένης σταυροφορίας άλλ' ὡς νηφάλια έπιστημονική αναζήτηση. Είται τιμή και ευφρόσυνο γεγονός νά διαβεβί κανείς τόν κοχλάζοντα Ρουβίκωνα, έννοῶ τήν πύλη τοῦ 'Ιδρύματός σας, κάτω από τίς ευλογίες ένός ποιητή πού στοχάστηκε δημιουργικά πάνω στην ποίηση.

'Η άδυσώπητη κλεψύδρα δέν μου αφήνει περιθώρια νά ευχαριστήσω, όσο θα ταίριαζε, για τήν προσφώνησή του, τόν λαμπρό «έπί έπιστήμη και άρετή», τόν άκαταπόνητο έργάτη τοῦ πνεύματος και θεμελιωτή τοῦ κλάδου του στη σύγχρονη 'Ελλάδα, συνάδελφο Γεώργιο Βλάχο με τόν όποιο, έκτός τῶν άλλων, με συνδέουν κοινοί πανεπιστημιακοί άγῶνες με στόχο νά καθιερωθεϊ και καταξιωθεϊ ή πολιτική έπιστήμη ὡς άυτοτελές αντικείμενο διδασκαλίας στην πόλη όπου έδίδαξε ό μέτοικος 'Αριστοτέλης. Είται νομίζω έπιβεβλημένη αλλά και έλπιδοφόρα ή σύνδεσή μας με τὸ έργο τοῦ Σταγειρίτη, πού συστηματοποίησε γόνιμες — αν και ήμιτελείς, γιατί άνοιχτές στην άέναη κοινωνική ανέλιξη — θεωρητικές κατασκευές στο χῶρο τοῦ πολιτειακοῦ ή διαπολιτειακοῦ βίου τῶν ανθρώπων.

Ευχαριστίες όφειλω στον Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας και στον 'Υπουργό τῆς Παιδείας κύριο 'Αντώνη Τρίτση, πού υλοποίησαν και έπισημοποίησαν, με τήν ύπογραφή τοῦ σχετικού διατάγματος, τήν έκλογή μου. "Ας μην έκλάβουν ὡστόσο τίς ευχαριστίες μου ὡς άπλή πράξη άβρότητας. 'Επικαλοῦμαι τή μέριμνά τους για τὸ 'Ιδρυμα. Γιατι ή λύση από τήν Πολιτεία τῶν προβλημάτων πού ανακόπτουν τήν πρὸς τὰ πρόσω πορεία του δέν επιδέχεται άναβολή.

Κύριοι συνάδελφοι,

'Ο έναρκτήριος άκαδημαϊκός λόγος γίνεται κάποτε άφορμή για προβολή και έξαρση τοῦ ναρκισσευόμενου «εγώ», τῆς μισητῆς αὐτῆς άντωνυμίας⁴, ὅπως τή χαρακτήρισε ό ευαίσθητος και διεισδυτικός στα ανθρώπινα προβλήματα Blaise Pascal (1623-1662). Δέν αποκλείεται μιá κάποια έγωκεντρική διάθεση πού υφέρπει στην άνυπόκριτη βέβαια έκφραση ευγνωμοσύνης τοῦ όμιλητή πρὸς τήν 'Ακαδημία στο σύνολό της, με ιδιαίτερη, καθ' ὅσον με άφορᾶ, άπότιση φόρου τιμῆς στη μνήμη μεγάλων άπόντων — τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, τοῦ Νίκου Ρουσόπουλου, τοῦ 'Αγγελου Τερζάκη, τοῦ Λίνου Πολίτη — πού από

3. Βλ. τήν περισπούδαστη πραγματεία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Παπαρρηγόπουλος. 'Η 'Εποχή του - 'Η Ζωή του - Τὸ 'Εργο του, πού ανανέωσε και φώτισε με μιá νέα διάσταση τή μέθοδο άντιμετώπισης τοῦ θέματος (έκδ. Μορφωτικοῦ 'Ιδρύματος 'Εθνικῆς Τραπεζης, 'Αθήνα, 1986, σελίδες 524).

4. Le «pronome haïssable».

χρόνια είχαν ένθαρρύνει την είσοδό μου στο 'Ανώτατο Πνευματικό Ίδρυμα της χώρας.

"Ας μου επιτραπεί ωστόσο να πιστεύω πώς η έκφραση τῶν εὐχαριστιῶν μου γιὰ τὸ ὅτι μου παρέχεται τὸ λαμπρὸ προνόμιο — πὺ εἶναι πηγὴ ἐπιστημονικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ πλουτισμοῦ — νὰ παρακάθομαι στὴ Σιναίᾳ Ἀκαδημία ὄχι μόνο μὲ ὁμοτέχνους μου ἀλλὰ καὶ μὲ θετικούς ἐπιστήμονες, ἱστορικούς, φιλολόγους, φιλοσόφους, λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες, δὲν συνεπάγεται τὸν κίνδυνο νὰ παρεκτραπεί ἡ σημερινὴ ἐπίσημη ὑποδοχὴ πὺ εὐγενικά μου ἐπιφυλάσσετε, σὲ περιορισμένου ἐνδιαφέροντος προσωπικὴ ὑπόθεση.

Τολμῶ νὰ πιστεύω ὅτι οἱ λόγοι τῆς ἐκλογῆς μου δὲν ἀνάγονται τόσο στὰ ὑπαρκτὰ ἢ ἀνύπαρκτα πνευματικὰ προσόντα τοῦ συνομιλητῆ σας ὅσο στὴν ἐξαρση τῶν κλάδων, στὴν πειθαρχημένη ἔρευνα τῶν ὁποίων ἐμαθήτευσε καὶ ἐθήτευσε εἴτε ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ἐδῶ καὶ στὰ ξένα, εἴτε ταγμένος νὰ ἀπονέμει δικαιοσύνη μὲ στόχο τὴν περιφρούρηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου⁵.

Θὰ τολμοῦσα ἀκόμη νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἡ Ἀκαδημία θέλησε νὰ τιμήσει, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ὀρισμένες ἀξίες, στὴν ὑπηρεσία τῶν ὁποίων, ἀκολουθώντας μεγάλα παραδείγματα, θεώρησα τὸν ἑαυτὸ μου στρατευμένο. Περιλαμβάνονται σ' αὐτές: ἡ διάσωση καὶ ἐπιβίωση τῆς εὐρύτερης ἔννοιας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διαχρονικὰ καὶ διατοπικά, πέρα ἀπὸ τὴν νομικὴ ἔννοια τῆς περιχαρακαμένης στὰ γνωστά της σύνορα Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας· ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος, τῆς ἀδέσμευτης ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας τῆς παρὰ πᾶσαν ἔννοιαν δικαίου ἀπαράδεκτα ἀδικημένης Κύπρου⁶· ἡ ἐξαρση

5. Ὡς μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου μὲ ἔδρα τὸ Στρασβούργο (1975-1987).

6. Στὸ πλαίσιο τῆς πληθωρικῆς βιβλιογραφίας, ἑλληνικῆς καὶ ξένης, γύρω ἀπὸ τὸ Κυπριακὸ ξεχωρίζομε τὰ δύο βιβλία τοῦ Stephen Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation, 1954-1958*, The Ohio State University Press, Columbus Ohio, 1967 καὶ *Cyprus, Reluctant Republic*, Mouton, The Hague, Paris 1973. François Crouzet, *Le conflit de Chypre, 1946-1959, Tomes 1 et 2*, Bruxelles 1973. Ἀξιοπρόσεκτα καὶ χρήσιμα, ἂν καὶ διακρινόμενα γιὰ τὸν ἔντονο ὑποκειμενισμό τους, τὰ βιβλία τοῦ Χρ. Χρηστίδη, *Κυπριακὸ καὶ Ἑλληνοτουρκικά, Πορεία μιᾶς ἐθνικῆς χρεωκοπίας, 1953-1967*, Ἀθήνα 1967, καὶ *Πλουτὴ Σέρβα, Κυπριακὸ, Εὐθύνες*, Ἀθήνα «Γραμμὴ», τ. Α', 1980, τ. Β', ἡμίτομος I, «Γραμμὴ», 1984. Ἀξιόλογα ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἰδίως γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν ἀναφερομένων πηγῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψη ἄγνωστων ὡς τᾶρα παρασκηίων, τὰ βιβλία τοῦ Νίκου Κρανιδιώτη, *Ἀνοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τ. Α' καὶ Β', Ἀθήνα, «Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἐστίας», 1985, καὶ τοῦ Γιάννου Κρανιδιώτη, *Τὸ Κυπριακὸ Πρόβλημα, 1960-1974*, Ἀθήνα «Θεμέλιο», 1984. Ἀξιοπρόσεκτες ἐπίσης, χωρὶς νὰ τοὺς λείπει κάποια ἢ καὶ ἀρκετὴ δόση ὑποκειμενισμοῦ, οἱ ἐργασίες Ἑλλήνων διπλωματῶν, ὅπως τῶν Ἀγγελίου Βλάχου, Δ. Μπίτσιου, Χ. Ξανθοπούλου-Παλαμᾶ, Μ. Ἀλεξανδράκη, Β. Θεοδωρόπουλου, Εὐ. Λαγάκου. Ἐπίσης τοῦ συμβούλου Ἐπικρατείας Μ. Δεκλερῆ, *Κυπριακὸ 1972-1974*. Ἡ τελευταία εὐ-

και ένιςχυση σέ όλο τό εύρος τοῦ πλανήτη μας τῆς ἑλληνικῆς Διασποράς· ἡ προάσπιση τῶν ἐγγυημένων μέ ρητὲς συμβατικὲς διατάξεις δικαιωμάτων τῶν ξεριζωμένων Κωνσταντινουπολιτῶν⁷ καὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῶν αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν Ἰμβρου καὶ Τενέδου⁸. Δὲν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ συνομιλητὴς σας ἀναζητεῖ καὶ ἀνευρίσκει ὡς μόνιμο κίνητρο στὴν προσπάθειά του τὴν ἀνάμνηση τῆς γενέτειράς του Σμύρνης, γιατί αὐτὴ τὸν παρακινεῖ νὰ ἀναμετρή πόσο δραματικὴ στάθηκε γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς, ἡ ἐξαφάνιση ἀπὸ προσώπου γῆς τοῦ συμπαγοῦς ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου, ἀκόμη περισσότερο πού — ἤδη ἀπὸ τὸν 11^ο αἰῶνα — γιὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ ἀποτρόπαιου στόχου, βάνουσα καὶ ἀπάνθρωπα καταρρακώθηκαν, μέ τοὺς μαζικοὺς ἐξισλαμισμοὺς⁹, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα στὴν πιὸ στοιχειώδη μορφή τους.

Στὴν ἄλλοτε ἀκμάζουσα πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας καὶ στὴ δυτικὴ προέκτασή τῆς, τὴ χερσόνησο τῆς Ἐρυθραίας, ἐπικεντρώνεται ἡ ρίζα τῆς ὑπαρξῆς μου· τὸ πατρικὸ παράδειγμα καὶ ὑπόδειγμα· ἡ ἀφοσίωση στὰ κοινά· ἡ ἀνιδιοτέλεια· ἡ εὐγένεια καὶ ἡ ἀρετή· ἡ

καιρία, Ἀθήνα 1981. Ἀκόμη: R. Stephens, Cyprus. A Place of Arms, Pall Mall Press, London 1966, Π. Τερλεξῆ, Διπλωματία καὶ πολιτικὴ τοῦ Κυπριακοῦ, Ἀνατομία ἑνὸς λάθους, «Ἐκδόσεις Ράππα», Ἀθήνα 1971. Κύπρος: Ἱστορία-Προβλήματα καὶ Ἀγῶνες τοῦ Λαοῦ τῆς, συλλογικὸ ἔργο· ἐπιμέλεια Γ. Τενεκίδη-Γ. Κρανιδιώτη, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», 1981. Ἀξιόλογα τὰ ἄρθρα πού δημοσιεύθηκαν κατὰ καιροὺς σὲ περιοδικὲς ἐκδόσεις τῶν Βαγγέλη Κουφουδάκη, Πασχάλη Κιτρομηλίδη καὶ Γιάννου Κρανιδιώτη. Ἐκτενὴς εἰσαγωγή τῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὸ Κυπριακὸ μέ κριτικὴ ἀποτίμηση τῶν παρουσιαζομένων ἔργων στὸν βιβλιογραφικὸ ὁδηγὸ τῶν P. M. Kitromilides - M. L. Envrinades, Cyprus, στὶς World Bibliographical Series, τόμ. 28, Oxford, Ohio Press, 1982, σ. 53-64, 70-92.

7. Βλ. A. Alexandris, The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983.

8. Βλ. Γ. Τενεκίδη, Ἰμβρος καὶ Τένεδος, Ἱστορία-Νομικὸ Καθεστῶς-Σύγχρονη πραγματικότητα, Θεσσαλονίκη 1986.

9. Βλ. Sp. Vryonis, Jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1971. Π. Μ. Κιτρομηλίδη, «Ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ ἱστορικὲς καταβολὲς τῶν ἑλληνο-τουρκικῶν σχέσεων», Μικρασιατικὰ Χρονικά, τ. 16, 1975. Γιὰ τὰ ἐθνολογικὰ προβλήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, περιλαμβανομένου τοῦ ζητήματος τῶν ἐξισλαμισμῶν, βλ. P. M. Kitromilides - A. Alexandris, «Ethnic Survival, Nationalism, and Forced Migration. The Historical Demography of the Greek Community in Asia Minor at the Close of the Ottoman Era», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. Ε' (1984-1985), σ. 9-44, μέ νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ πληθυσμικὰ μεγέθη τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ἀρχοντιά· ἡ αἴσθησις τοῦ καθήκοντος· ἡ φλόγα τῆς εὐγνωμοσύνης ποῦ δὲν ἔπαυσε νὰ καίει ὡς τοὺς ὕστερους χρόνους¹⁰.

Καὶ ἂν ἀπὸ τὰ περασμένα περάσομε στὰ κοντινὰ καὶ στὰ παρόντα, δὲν παραλείπω νὰ ἀποτίσω φόρο τιμῆς σὲ ὅποιον, χάρις σὲ ἓνα συνεχῆ διάλογο, καλλιεργεῖ δίπλα μου, ἐπιλέγοντας ἓνα κοινὸ στόχο, τὸ κριτικὸ ἀντίκρουσμα τῆς ἀνθρώπινης συγκυρίας ὡς ἓνα πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἐπίμοχθη ὄδευση πρὸς τὸ συλλογικόν, τὸ συντροφικὸ θετικὸ πνευματικὸ ἔργο γιὰ Ἐλευθερία, Εὐνομία καὶ Δικαιοσύνη ποῦ, ἂν τελειωθεῖ, θὰ σταθεῖ — ἴσως — χρήσιμο γιὰ τοὺς ἐπιγενόμενους. Σὲ αὐτὰ τὰ πλαίσια νομιμοποιοῦμαι νομίζω νὰ προσθέσω, μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ ἀπλότητα, πὼς ἡ σκέψη μου ἐστιάζεται τούτῃ τῇ στιγμῇ στὴν ἀναγνώριση τῆς πολὺπλευρῆς προσωπικῆς μου ὀφειλῆς πρὸς τὴ σύντροφο τῆς ζωῆς μου.

* * * *

Πέρα ἀπὸ τὴν ὅποια μέριμνα τοῦ Σώματος νὰ ἐνισχύσει μερικὲς προσπάθειες στὸν ἔθνικὸ χῶρο, χάριτες ὀφείλονται στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιατί μὲ τὴν προκήρυξη ἔδρας Διεθνoῦς Δικαίου καὶ Διεθνῶν Σχέσεων ὑπογράμμισε καὶ διατράνωσε τὴ σημασία ἐνὸς κλάδου ποῦ τιμήθηκε ἤδη πρὶν ἐξήντα χρόνια μὲ τὸν διορισμὸ στὴν ἀντίστοιχη ἔδρα τοῦ Νικολάου Πολίτη (1926) καί, ἑπτὰ χρόνια ἀργότερα, μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Στέλιου Σεφεριάδη (1933). Καὶ ἂν κατὰ τὴ μακρινὴ ἐκείνη ἐποχὴ, ἡ καλλιέργεια τοῦ κλάδου ἦταν χρησιμὴ γιὰ μιὰ χώρα ὡσὰν τὴ δική μας, σήμερα ἡ ἀνάγκη αὐτὴ εἶναι αὐτόχρημα ἐπιτακτικὴ. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ προσθέσω πὼς ἡ ὀφειλὴ μου πρὸς τὸ Ἴδρυμα θὰ ὀλοκληρωθεῖ στὸ ἀκέραιο τὴν ἡμέρα ποῦ μὲ πρόταση τῆς Ἀκαδημίας, ἡ Πολιτεία θὰ στέρξει στὴν ἴδρυση Κέντρου Ἐρευνας καὶ Μελέτης τῶν διεθνῶν προβλημάτων τῆς χώρας, ὡς φυσικοῦ συμπληρώματος τῆς ἀπόφασης γιὰ τὴν πλήρωση τῆς ἔδρας ποῦ μοῦ ἐμπιστευθήκατε.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΕΟΚ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ.

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Μερικὰ εἰσαγωγικὰ λόγια, ποῦ σκοπεύουν νὰ φωτίσουν τὴν κυρίως θεματικὴ μου, δὲν θὰ ἦταν, νομίζω, περιττά.

10. Βλ. τὸ ἐκτὸς ἐμπορίου τευχίδιο «Ἀπὸ τὴν τελετὴ τῆς ἀνακήρυξης ἐπιτίμων μελῶν τῆς Ἐστίας Νέας Σμύρνης, 19 Μαρτίου 1981»: Γ. Τενεκίδη, Ἡ ἱστορικὴ ἐπιβίωση ἐνὸς ἐλληνικοῦ οἰκισμοῦ στὴν Ἐρυθραία τῆς Ἰωνίας, Ἀθήνα 1981.

1. Βασική είναι πράγματι για την επιβίωση του γένους των ανθρώπων ή εξασφάλιση του υπέρτατου αγαθού της ειρηνικής συμβίωσης των μελών της διεθνούς κοινωνίας. Καί, ειδικότερα, πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτοῦ τοῦ θεμελιώδους σκοποῦ: τῆς ἐνίσχυσης καὶ ἐξασφάλισης τῆς ἀρχῆς τῆς κυρίαρχης ἰσότητος τῶν κρατῶν, τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἐπέμβασης τρίτων στὰ ἐσωτερικὰ τῶν Πολιτειῶν, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξη ἐξαιρέσεων, κυρίως ὡς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὶς κυρώσεις κατὰ τῶν παρασπονδούντων ποὺ προβλέπει τὸ διεθνὲς δίκαιο· ὁ περιορισμὸς καὶ τελικὰ ἡ κατάργηση τῶν μέσων μαζικῆς καταστροφῆς (χημικῶν ἢ θερμοπυρηνικῶν ὄπλων)· ἡ ἐπικράτηση τῶν εἰρηνικῶν μέσων ἐπίλυσης τῶν διεθνῶν διαφορῶν καὶ ἡ ὑποκατάστασή τους στὴν ἔνοπλη ἀναμέτρηση. Καὶ ἂν ἡ δυναμικὴ ἀντιπαράθεση καταστῆ ἀναπόφευκτη, ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ πολέμου: ἡ εἰδικὴ μεταχείριση τῶν ἀμάχων, τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν τραυματιῶν· ὁ περιορισμὸς τῶν δικαιωμάτων τοῦ κατέχοντος ξένη χώρα καὶ ὁ ἀντίστοιχος σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων τῶν κατοίκων τῆς· ἡ ἀπαγόρευση τῆς ὀμηρείας, κ.ἄ. "Ἄν αὐτοὶ ἦταν οἱ στόχοι τῆς παραδοσιακῆς θεματικῆς τοῦ κλάδου, τὸ διεθνὲς δίκαιο, παράλληλα μὲ τὴν ἐνίσχυση τῶν πατροπαράδοτων θεσμῶν, ὀδεύει σήμερα πρὸς νέες κατευθύνσεις. Δὲν ἀπέστερξε πράγματι κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀποαποικιοποίησης (décolonisation) τὴν ὑλοποίηση τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν¹¹ ποὺ ὀδήγησε στὴν ἀνεξαρτησία τῶν ἰκανῶν νὰ αὐτοκυβερνηθοῦν λαῶν¹², μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὴν Κύπρο. Ἔδωσε βαθύτερο νόημα στὸ διεθνὲς οἰκονομικὸ δίκαιο καὶ στὸ δίκαιο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης¹³ ποὺ ἐξελίσσεται σὲ ἀνθρώπινο δικαίωμα: στὸ δικαί-

11. Τὸ Διεθνὲς Σύμφωνο γιὰ τὰ οἰκονομικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἴσχυσε ἀπὸ τὶς 3 Ἰανουαρίου 1976, καὶ ποὺ στὸ ἄρθρο 1 ὀρίζει ὅτι: «Ὅλοι οἱ λαοὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης...» Ἐπίσης τὴ Δήλωση γιὰ τὴ χορήγηση ἀνεξαρτησίας στοὺς ἀποικιοποιημένους λαοὺς καὶ χῶρες (ψήφισμα 1514 (XV) τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν τῆς 14.12.1960). S. Calogéropoulos-Stratis, *Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, Bruxelles, Bruylant 1973. J.-F. Guilhaudis, *Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, Presses universitaires de Grenoble, 1976. Καὶ τὸ πολὺ ἀξιόλογο συλλογικὸ ἔργο: *Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes. Méthodes d'analyse du droit international (Mélanges offerts à Charles Chaumont)*, Paris, A. Pedone 1984.

12. Σημαντικὴ εἶναι, στὸ πλαίσιο τῆς διεθνούς κοινότητας, ἡ παρουσία τῶν ἀναπτυσσομένων κρατῶν, τῶν λεγομένων κρατῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου καὶ ἡ ἐν γένει ἐπιρροὴ ποὺ ἀσκοῦν στὴν ἐξέλιξη τῶν διεθνῶν σχέσεων. Βλ. Patricia Buirette-Maurau, *La participation du Tiers-Monde à l'élaboration du Droit International*, Bibliothèque de Droit International, Paris, L.G.D.J., 1983 (περιέχει πλουσιότατο βιβλιογραφικὸ πῖνακα). Βλ. ἀκόμη: Ed. Jouve, *Ordre ou désordre International? Relations internationales du Tiers-Monde*, Paris, «Les Cours de Droit», 1979 (πολυγραφημένο).

13. Βλ. M. Flory, *Droit international du développement*, Paris, P.U.F., Thémis, 1977. M. Bedjaoui,

ωμα στὴν ἀνάπτυξη. Συνέβαλε στὴ ραγδαία ἐξέλιξη τοῦ σωτήριου γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους Διεθνoῦς Ἐργατικοῦ Δικαίου, μὲ ἐπιστημονικὸ πρωτεργάτη στὰ χρόνια μας τὸν Ἑλληνα Νικόλαο Βαλτικό. Μὲ τὴ θέση σὲ λειτουργία τῆς UNESCO, ὑπογράμμισε τὴ σημασία τῆς παιδείας ὡς κινήτρου καὶ μέσου γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὸ πλησίασμα τῶν ἀνθρώπων μέσα σὲ οἰκουμενικὰ πλαίσια¹⁴. Ὅλο καὶ περισσότερο ἀξιώνει τὴ δημοκρατικὴ δικαιοκρατία (*légitimité démocratique*) ὡς μέθοδο διακυβέρνησης καὶ ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς συστήματος ἀποτελεσματικῆς προάσπισης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν. Πιστεύω πὼς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἡ συνειδητοποίηση τῆς σημασίας τους, ἡ βούληση γιὰ τὴν προάσπισή τους, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν καταξίωση καὶ τὴ διεύρυσή τους εἶναι τὸ ἀπαραίτητο ἀντίβαρο στὴν ἰλιγγιώδη τεχνικὴ πρόοδο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ μας στὸ κατώφλι τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου Αἰῶνα. Ἀναμφίβολα, ἡ ἀένη προσπάθεια μὲ κατεύθυνση τὴν ἀποτελεσματικὴ περιφρούρηση τῶν ὀλοένα διευρυνόμενων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἰσάγει τὴν ἀνθρωπότητα σὲ μιὰ νέα φάση πολιτισμοῦ.

Βέβαια, οἱ ἀδυναμίες τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ποὺ ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι συμβαίνει τὰ κράτη — εἰδικότερα οἱ Ὑπερδυναμίες — νὰ εἶναι ὑλικῶς ἰσχυρότερα ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη στὴν ὁποία ὑπάγονται, εἶναι φανερές¹⁵. Συνέβη νὰ καταπατηθοῦν ἀτιμωρητὶ βασικὲς ἀρχές τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη καὶ ψηφίσματα τῶν ὀργάνων τοῦ ΟΗΕ νὰ μὴν ξεπεράσουν τὸ στάδιο τῆς ἀτελέσφορης θεωρητικῆς ἐξαγγελίας ἀρχῶν· τὰ διεθνῆ δικαιοδοτικὰ ὄργανα — εἰδικότερα τὰ εὐρωπαϊκὰ — δὲν στάθηκαν πάντα στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τους καὶ κάποτε παρεξέκλιναν ἀπὸ τὴν ὀφειλόμενη προσήλωσή τους στὴν εὐρωπαϊκὴ δημόσια τάξη, τὴ δημοκρατία καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα¹⁶. Ὅμως, στὸ σημεῖο αὐτὸ ζωτικὴ σημασία

Pour un nouvel ordre économique international, UNESCO, 1979. M. Bennouna, Droit International du développement. Tiers monde et interpellation du droit international, Berger-Levrault, 1983. R.-J. Dupuy, «Communauté internationale et disparités de développement», R.C.A.D.I., 1981/4, t. 165.

14. Βλ. J. P. Colin καὶ Jack Lang, «La culture entre les peuples et les États: vers un nouveau droit international», Mélanges Charles Chaumont, ὁ.π., σ. 179-206.

15. Βλ. Γ. Τενεκίδου, Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον, ὁ.π., σ. 161-170: «Αἷτια τῆς βραδείας ἐξελίξεως τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου», σ. 161-170: «οἱ ἀνασχετικοὶ παράγοντες». Ἡ διεθνὴς κοινότητα νοσεῖ γιὰ τὴν ὑπάρχον ἀκόμη κράτη ἐπεκτατικὰ ἢ κρυπτο-ἐπεκτατικὰ καὶ συνάμα καταπιεστικὰ στὸ χῶρο τῆς δικαιοδοσίας τους. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἡ ἔνταση ἢ ἡ γενίκευση τοῦ διφθοῦς αὐτοῦ φαινομένου (καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἐσωτερικὸ — ἰμπεριαλιστικὴ ροπὴ εἰς βάρος τρίτων κρατῶν) καθιστᾷ ἀνεφικτὴ τὴν «ἐπὶ τῆς γῆς εἰρήνη».

16. Α/Ἀναφορὰ στὴν οὐσιαστικὴ ἀρνησιδικία τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ὑπουργῶν τοῦ Συμβουλίου

ἔχει νὰ ἐπιλέξομε ἢ τὴ λοιδορία, τὴ χλεύη καὶ τὸ σκῶμμα γιὰ τὶς ὅποιες ἀδυναμίες τοῦ συστήματος σύμφωνα μὲ τὴν παλαιὰ ναζιστικὴ-φασιστικὴ νοοτροπία, ἢ τὴν ἀγωνιστικὴ

τῆς Εὐρώπης στὴν περίπτωση τῶν δύο πρώτων προσφυγῶν τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας κατὰ τῆς Τουρκίας (συνεκδίκαση τῶν ὑπ' ἀριθ. 6780/74 καὶ 6950/75 προσφυγῶν) γιὰ καταπάτηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὴν κατεχόμενη Κύπρο. Βλ. Γ. Τενεκίδη, «Διεθνοποίηση καὶ ἀποδιεθνοποίηση τοῦ Κυπριακοῦ» στὸ συλλογικὸ ἔργο: Κύπρος, Ἱστορία, Προβλήματα καὶ Ἀγῶνες τοῦ Λαοῦ τῆς (ἐπιμέλεια Γ. Τενεκίδη καὶ Γ. Κρανιδιώτη), Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, 1981, εἰδικότερα στίς σ. 292-294: «Ἡ ἀπόφαση τῆς ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης» DH (29) τῆς 21.1.1979». Β/ Ἀναφορὰ ἐπίσης στὸν «φιλικὸ διακανονισμὸ» ποὺ συμφωνήθηκε μεταξὺ, ἀφενός, τῶν πέντε εὐρωπαϊκῶν κρατῶν (Γαλλίας-Δανίας-Κάτω Χωρῶν-Νορβηγίας-Σουηδίας) ποὺ προσέφυγαν κατὰ τῆς Τουρκίας γιὰ καταπάτηση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 12 Σεπτεμβρίου 1980 ἕως τὴν 1^η Ἰουλίου 1982 καὶ τῆς Τουρκίας ἀφετέρου, μὲ τὴν ἐνεργὸν σύμπραξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου κατ' ἐφαρμογὴ τῶν ἄρθρων 28 β καὶ 30 τῆς σχετικῆς Σύμβασης. Τὸ κείμενο τοῦ «φιλικοῦ διακανονισμοῦ» περιλαμβάνεται σὲ Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς 7^{ης} Δεκεμβρίου 1985. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ μὲ ἀπλὴ πλειοψηφία (11 ψῆφοι ὑπὲρ καὶ 6 κατὰ) ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα παρέκκλιση ἀπὸ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Σύμβασης. Γιατὶ ὁ φιλικὸς διακανονισμὸς πρέπει, σύμφωνα μὲ τὴν ἀκροτελευτία φράση τοῦ ἄρθρου 28 β, «νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ σεβασμὸ τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων ὅπως καθορίζονται ἀπὸ τὴν παρούσα Σύμβαση». Εἶναι ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ποὺ γεννᾷ σοβαρὰς ἀμφιβολίες ἂν καὶ κατὰ πόσον ἢ Ἐπιτροπὴ συμμορφώθηκε πρὸς τὴ συμβατικὴ ἐπιταγὴ τοῦ ἄρθρου 28 β. Διαπιστώνομε πράγματι σοβαρὰς ἀντιφάσεις ἀνάμεσα στὸ φιλικὸ διακανονισμὸ ποὺ ἐλαχιστοποιεῖ τὴν εὐθύνη τοῦ ἐναγόμενου κράτους καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς 6^{ης} Δεκεμβρίου 1983 περὶ τοῦ παραδεκτοῦ τῶν πέντε προσφυγῶν, ἀπόφαση ποὺ ἄφηνε νὰ διαφανεῖ, *grima facie*, σειρὰ παραβιάσεων ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τὴν 1^η παράγραφο τοῦ ἄρθρου 28 ποὺ ἐπιβάλλει ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση γεγονότων ποὺ θὰ συνιστοῦσαν παραβίαση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ἐπιτροπὴ — ποὺ περιορίσθηκε στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου 3 καὶ μόνο (βασανιστήρια, ἀπάνθρωπη ἢ ἐξευτελιστικὴ μεταχείριση) — ἀρκέσθηκε, ὡς πρὸς τὴ διάταξη αὐτή, στίς διαβεβαιώσεις τοῦ ἐναγόμενου κράτους ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐλέγχου ποὺ προβλέπει τὸ Τουρκικὸ Σύνταγμα θὰ φρόντιζε γιὰ τὴ συμμόρφωση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν πρὸς τὴν παραπάνω διάταξη. Ἀντὶ συζήτησης κατ' ἀντιμωλία, ἡ Ἐπιτροπὴ δέχθηκε νὰ ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὶς μονομερεῖς ἐκθέσεις τῆς Ἀγκυρας. Ὁ προβλεπόμενος ἀπὸ τὸν φιλικὸ διακανονισμὸ διάλογος Ἐπιτροπῆς-Ἀγκυρας θὰ στηριζόταν στίς μονόπλευρες ἀνακοινώσεις τοῦ ἐναγόμενου κράτους. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀρκέσθηκε στὴ διαβεβαίωση τοῦ Τούρκου Πρωθυπουργοῦ στὴν Οὐάσιγκτον (4 Ἀπριλίου 1985) ὅτι ἡ χώρα του θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἄρει σὲ διάστημα 18 μηνῶν, δηλ. ὡς τὶς 4 Ὀκτωβρίου 1985, τὸν στρατιωτικὸ νόμο σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια ἐνῶ εἶναι πασίγνωστο ὅτι ἰσχύει ἕως σήμερα (17.3.1987) ἡ νομοθεσία ἔκτακτης ἀνάγκης — μὲ ὅλα τὰ συμπαρομαρτοῦντα — στίς ἀνατολικὰς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς ἀμνηστίας, ἡ ρύθμισή του ἀφέθηκε στὴ διακρατικὴ εὐχέρεια τοῦ Τουρκικοῦ Κοινοβουλίου. Συμπερασματικὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε ἐπιθυμία τῶν προσφευγουσῶν Δυνά-

προσπάθεια για τὸν ἐξανθρωπισμὸ τῶν διακρατικῶν σχέσεων. Ἡ ἐπιλογή εἶναι ἀναμφίβολα συνάρτηση τῆς στάθμης τοῦ πολιτισμοῦ μας.

2. Τὸ ὀφειλόμενο ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ συστήματος ἀλληλεξάρτησης τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν κορυφώνεται μὲ τὴν ἔνταξη τῆς χώρας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα.

Ἡ ἰσότιμη συμμετοχὴ μας¹⁷ στὸν εὐρωπαϊκὸ αὐτὸν ὀργανισμὸ μὲ τὰ σαφῆ στοιχεῖα

μεῶν νὰ κλείσουν τὴν ἀντιδικία, ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε ὑποχρέωση νὰ συνεχίσει τὴ διαδικασία ἔρευνας καὶ νομικῶν ἐκτιμήσεων ἐφόσον ἐκκρεμεί στὴν ἀνατολικὴ ἐσχατιὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης θέμα περιφρούρησης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δημόσιας Τάξης. Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι, πέρα ἀπὸ σποραδικὲς ἀδυναμίες, τὰ εὐρωπαϊκὰ δικαιοδοτικὰ ὄργανα τοῦ Στρασβούργου πραγματοποιοῦσαν ἀναμφίβολα σημαντικὸ ἔργο στὸν τομέα τῆς προάσπισης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ ἀτομικῶν προσφυγῶν.

17. Κάποια δυσπιστία προσδιόριζε καὶ χρωμάτιζε ἄλλοτε τὴν ἀρνητικὴ στάση μερίδας τοῦ λαοῦ μας ἀλλὰ καὶ ὀρισμένων ἰθυόντων ἀπέναντι στοῦ ἐνδεχόμενου τῆς ἐλληνικῆς ἔνταξης στὴν Ε.Ο.Κ. Τὸ φαινόμενο εἶναι ψυχολογικὰ εὐεξήγητο. Ἄν ἀτενίσουμε τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ πολιτειακοῦ μας βίου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐθνεγερσίας ὡς τὶς τραγικὲς πολλὲς φορὲς περιπέτειές μας, καταλήγουμε στοῦ συμπεράσματος πὼς δὲν ἦταν ἀβάσιμος ὁ κίνδυνος τῆς ὑποτέλειας (βλ. Γ. Τενεκίδη, «Βασικὴ προϋπόθεση: τὸ αἶτημα τῆς ἀνεξαρτησίας», Ἐφημερίδα Μάχη, 29 Δεκεμβρίου 1947. Τ.Σ. Κολιόπουλου, Παλινόρθωση-Δικτατορία-Πόλεμος, 1935-1941 - Ὁ βρετανικὸς παράγοντας στὴν Ἑλλάδα, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, 1985. Ἑλληνικὴ ἀπόδοση τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως στὰ ἀγγλικά: Greece and the British Connection (1935-1941), Oxford University Press, 1977. Γ. Π. Ρουμπάτη, Δούρειος Ἴππος. Ἡ ἀμερικανικὴ διείσδυση στὴν Ἑλλάδα, 1947-1967, Ἀθήνα, ἐκδ. «Ὀδυσσεύς», 1987. Ἀπόδοση στὰ ἐλληνικὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἔργου στὰ ἀγγλικά: Tangled Webs, The U.S. in Greece, 1947-1967). Ἄλλη ὡστόσο ἡ ὑποταγὴ σὲ Μεγάλὴ Δύναμη ἢ Ὑπερδύναμη ποὺ ἀξιώνει χωρὶς συζήτηση ὑπακοὴ στὰ κελεύσματά της καὶ ἄλλη ἢ «ἐπὶ ἴσοις ὄροις» σύμπραξη σ' ἓνα συλλογικὸ ὄργανο ἂν λειτουργοῦν ἀπόσκοπα οἱ τρεῖς προϋποθέσεις μιᾶς γνήσιας ὀμοσπονδίωσης, δηλαδή: α/ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἐπὶ μέρους κρατῶν, β/ ἡ ἰσότιμη συμμετοχὴ στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων, γ/ ὁ κοινὸς σκοπὸς ἐπ' ὠφελεία ὄλων τῶν μελῶν τοῦ Ὄργανισμοῦ. Τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δύο καταστάσεις ὑπογράμμισε μὲ ἐνάργεια ὁ ἀνυποχώρητος πολέμιος τῆς ὀποιας καταπίεσης, ὁ στοχαστὴς ποὺ καλλιέργησε ὅσο λίγοι τὴν ψυχικὴ ἐλευθερία, ὁ Jean-Jacques Rousseau: «Ἐπάρχει — σημειώνει ὁ κορυφαῖος αὐτὸς συγγραφέας, διαφωτιστὴς καὶ σὲ εὐρεία ἔννοια πολιτειολόγος — οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς ἐξῆς δύο καταστάσεις: τὸ νὰ ἐξαρτᾶται κανεὶς ἀπὸ ἓνα τρίτο (κράτος ἢ ἄτομο) καὶ τὸ νὰ εἶναι ἐνταγμένος σὲ ἓνα Σῶμα ὡς ἰσότιμο μέλος. Διότι στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι, τὸ κράτος, μὲ τὶς ἐγγυήσεις ποὺ τοῦ παρέχονται, δὲν πράττει ἄλλο παρὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερία του. Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ θὰ ἐξαφανιζόταν ἂν βρισκόταν στὴ διάθεση ἑνὸς ἀφέντη (κύριου τῶν τυχῶν μιᾶς ἀδύναμης χώρας). Ἀντίθετα, ἐδραιώνεται ἂν τὸ κράτος τὴν ἐμπιστευτεῖ σὲ ἰσότιμα πρὸς αὐτὸ μέλη τοῦ ἴδιου συλλογικοῦ ὄργα-

ύπερεθνικότητας, σταθεροποίησε με τὸν καιρὸ τὴ συνείδηση ὅτι ἡ μελλοντικὴ πορεία τῆς χώρας εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μετὰ τὴν πορεία τῆς Κοινότητας. Καὶ ἐνῶ ἡ Εὐρώπη τῶν λαῶν γίνεται ὄλο καὶ πιὸ χειροπιαστὴ καὶ πιὸ συγκεκριμένη (παρὰ τοὺς κλυδωνισμοὺς καὶ τὶς δυσχέρειες πὸν κάθε τόσο ἀνακύπτουν κατὰ τὴν πορεία της), ἀναδύεται μιὰ νέα πραγματικότητα μετὰ τὴ δικὴ της νομοτέλεια. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα, μετὰ τὴν ἔνταξη, μετατρέπεται βασικά, παράλληλα μετὰ τὴ διεθνῆ θέση τῆς χώρας, τὴν οἰκονομικὴ, τὴ νομικὴ, ἐν μέρει καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Ἵσως-ἴσως διαμορφώνεται σὲ διεθνῆ πλαίσια μιὰ ψυχολογικὴ κατάσταση πὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, ὡς ἓνα βαθμὸ, ἀποτρεπτικὴ ἀπέναντι σὲ ἐπεκτατικὰ σὲ βάρος τῆς χώρας μας σχέδια.

Αὐτὴ ἡ νέα ἔννομη τάξη πὸν ἐξελικτικὰ διαμορφώνεται στὸ πλαίσιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας ἀποτελεῖ μιὰ πρόκληση γιὰ τὴ χώρα μας πὸν καλεῖται νὰ ἀποδείξει ὅτι δὲν ἀποβλέπει μόνον στὰ δικαιώματα καὶ ὑλικά ὠφελήματα πὸν θὰ ἀποκομίσει, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἰσότητα δικαιωμάτων πὸν μετὰ πάθος διεκδικεῖ ἐδράζεται στὴν πλοῦσια εἰσφορά της σὲ ἱστορία καὶ πολιτισμὸ καὶ σὲ οὐσιαστικὲς ὑπηρεσίες πρὸς τὸ κοινοτικὸ σύνολο. Ἀκόμη, στὸν κύκλο τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτικῶν Ὁργανισμῶν, τῆς παρέχεται ἡ δυνατότητα νὰ ἀκούγεται εὐκρινῶς, εἰπωμένος μετὰ παρρησία καὶ πειστικότητα, ὁ ἑλληνικὸς λόγος ὡς προτροπὴ καὶ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς¹⁸, πιστῆς στὰ ἐξαγγελθέντα ἀπὸ τοὺς καταστατικοὺς χάρτες ἰδανικά.

νου» (Projet de Paix perpétuelle). Βέβαια, ἡ ἀνεξαρτησία δὲν εἶναι ἓνα ἀγαθὸ δοσμένο μιὰ γιὰ πάντα· οὔτε ἡ δομὴ ἑνὸς διεθνoῦς Ὁργανισμοῦ παραμένει ἀναπόφευκτα ἀναλλοίωτη ὥστε νὰ ἐγγυᾶται ἔσσει καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν αὐτοτέλεια τῶν μελῶν του. Χρειάζεται μόνιμη καὶ συνεχῆς ἐπαγρύπνηση ἀλλὰ καὶ προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς οἰκονομικῆς αὐτοτέλειας καὶ τῆς παγίωσης στὴ συνείδηση τῶν πολιτῶν μιᾶς ὑπερήφανης ἀπέναντι στοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς νοοτροπίας. Μόνιμα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη πρέπει νὰ ἐπανερχεται στὴ μνήμη μας ἡ ρῆσις τοῦ Θουκυδίδη: «δὲν μέμφομαι τόσο ἐκείνους πὸν ἀποβλέπουν στὴν ἐπιβολὴ τῆς τυραννίας ὅσο ἐκείνους πὸν πρόθυμα τὴν ἀποδέχονται» (οὐ τοῖς ἄρχειν βουλομένοις μέμφομαι, ἀλλὰ τοῖς ὑπακούειν ἐτοιμοτέροις οὖσιν, Α' 61. 5).

18. Βέβαια, μέσα στὴ συγχορδία τοῦ κοινοτικοῦ consensus παρατηροῦνται κάποτε ἀντιτιθέμενες ἀπόψεις, διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις καὶ ἀντικρουόμενα συμφέροντα. Στὰ πλαίσια αὐτὰ ἐκδηλώθηκαν καὶ μερικὲς ἰδιαιτερότητες ἢ διαφοροποιήσεις πὸν χαρακτηρίζουν τὴν ἑλληνικὴ περίπτωσι. Μὲ πολλὴ συντομία θὰ λέγαμε πὸς οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς ἀφοροῦν: α/ τὴν ὑπογράμμιση τῆς ἀνάγκης γιὰ μεγαλύτερη προσπάθεια ἐκτόνωσης τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς-Δύσης· β/ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνεργότερης ἀνάμιξης τῆς Κοινότητας γιὰ ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν στὸ Μεσοανατολικό, χάρις σὲ ἓνα ἐπικοινωνιακὸ διάλογο μετὰ τὶς Ἀραβικὲς χώρες· γ/ τὴ συνειδητοποίηση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κοινοτικῶν ἐταίρων μας πὸς ἡ ὄλη στάση τῆς Τουρκίας (ἀπὸ τὸ 1973 μετὰ τὸ θέμα τῆς αἰγιάας ὑφαλοκρηπίδας καί, τὸ 1974, μετὰ τὴν εἰσβολὴ στὴν Κύπρο) ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα εἶναι στάση πὸν δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν

3. *Ἡ καίρια σημασία τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μιᾶς χώρας δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀποδείξεις*¹⁹. *Κι ἂν ἡ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι γενικῆς ἐφαρμογῆς, πολὺ περισσότερο ἰσχύει γιὰ τὴ χώρα μας ἐξαιτίας, κατὰ κύριο λόγο, τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσης*²⁰. *Ἡ χάραξη μακροπρόθεσμης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, στόχων καὶ μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξή τους, εἶναι ἀσφαλῶς θέμα πολιτικῆς ἐπιλογῆς. Στὴ λειτουργία ὅμως αὐτὴ ἔρχονται συνεικόνουροι τὸ Διεθνὲς Δίκαιο καὶ ἡ Ἐπιστῆμη τῶν Διεθνῶν Σχέσεων πού τὴν ἐπηρεάζουν καί, ὡς ἓνα βαθμὸ, προδιαγράφουν τὰ ὄριά της.*

Διατυπώθηκε ἡ ἄποψη — ὄχι χωρὶς κάποια δόση ὑπερβολῆς — ὅτι «ἡ εἰρήνη διὰ τοῦ δικαίου ἀποδείχθηκε μύθος ἀνίκανος νὰ ἐπηρεάσει τὴ ροὴ τῆς ἱστορίας». «*Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ δίκαιο μόνο του στάθηκε στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἀδύναμο νὰ ἀποτρέψει τὴν προσφυγὴ στὴ βία (ἀπόδειξη: οἱ τοπικοὶ πόλεμοι πού σημειώθηκαν μετὰ τὴ λήξη τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), βοηθεῖ ὥστόσο σημαντικὰ στὴν ἐπίλυση διακρατικῶν διαφορῶν πού ἢ παρατεινόμενη ἐκκρεμότητά τους θὰ δημιουργοῦσε ἀναπόφευκτα καταστάσεις ἀνωμαλίας καὶ ἔντασης μὲ ἀπρόβλεπτη κατάληξη. Δίχως ὑπεραισιόδοξες προκαταλήψεις, διαπιστώνομε ὅτι τὸ διεθνὲς δίκαιο συνεχίζει τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορεία του*²¹. Τὸ

ἀπαγορευμένη ἀπὸ τὸν Καταστατικὸ Χάρτη τοῦ ΟΗΕ οὐσιαστικὴ ἀπειλή. Τὸ πλέγμα ὄλων αὐτῶν τῶν περιστατικῶν ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκη στὴ θέση πού υἰοθέτησε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση, κατὰ τὴν ὁποία ὁποιαδήποτε προσέγγιση τῆς Ἐγκυρας πρὸς τὶς Βρυξέλλες (ἐνεργοποίηση τῆς σύνδεσης ἢ ἔνταξη ἐπὶ ἴσοις ὅροις στοὺς κόλπους τῆς ΕΟΚ) περνᾷ ἀναπόφευκτα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (Μάρτιος 1987).

19. Βλ. τὸ βασικὸ ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλίο: L'élaboration de la politique étrangère (συλλογικὸ ἔργο ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Léo Hamon) Paris, P.U.F., 1969.

20. Βλ. Κ. Σβολόπουλου, Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ὡς τὸ Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Σάκκουλα, 1983. Ἐμ. Ρούκουνα, Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ, 1914-1923, Ἀθήνα, ἐκδ. «Γρηγόρη» 1978. Κ. Σβολόπουλου, Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ μετὰ τὴν Συνθήκην τῆς Λωζάννης, Ἡ κρίσιμη καμπή, Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1928. Θεσσαλονίκη 1977. Χρ. Ροζάκη, Τρία χρόνια ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς 1974-1977, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1978. Γ. Βαληνάκη, Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ καὶ Ἄμυνα, Θεσσαλονίκη, Ἐκδόσεις «Παρατηρητής», 1987. Χρ. Ροζάκη, «Ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ 1974-1981», Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸν Τόμο Ἑλλάδα: Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς, Ἀθήνα, Μάλλιαρης, 1985. Τοῦ ἴδιου: «Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, 1974-1985. Ἐκσυγχρονισμὸς καὶ διεθνὴς ρόλος ἐνὸς μικροῦ κράτους». Στὸ συλλογικὸ ἔργο: Ἡ Ἑλλάδα σὲ ἐξέλιξη, Ἀθήνα, «Ἐξάντας», 1986 (ἀπόδοση στὰ ἐλληνικὰ τοῦ παρισινοῦ περιοδικοῦ, Les Temps Modernes, τεύχος 473 «La Grèce en transition»).

21. Βλ. ἓνα ἔργο πού ἀνοίγει εὐρεῖς ὀρίζοντες στὴ γνώση καὶ στὶς προοπτικὲς τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου: René-Jean Dupuy, Cours Général de Droit International Public, Communauté internationale et disparités de développement, Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye, 1979-IV, t. 165.

δίκαιο τῶν συνθηκῶν ἀποκρυσταλλώνεται σὲ σαφεῖς ρυθμιστικούς κανόνες. Γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας καθιερώνεται ἓνα ἱεραρχικῶς ὑπέρτερο, οἰοῦναι «συνταγματικὸ» διεθνὲς δίκαιο, τὸ *jus cogens* μὲ ἀπόλυτα ἐπιτακτικὸ χαρακτήρα²². Ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ὀλοσχερῆ ἐξάλειψη τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, παρὰ τὰ συνεχῆ ἐμπόδια (περίπτωση τῆς Νοτιοαφρικανικῆς «Δημοκρατίας») ἀρχίζει νὰ ἀποδίδει^{22α}. Τὸ δικαίωμα στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, τὸ δικαίωμα τῶν λαῶν στὶς πλουτοπαραγωγικὰς πηγὰς εἰσδύει μὲ βραδὺ ἀλλὰ σταθερὸ ρυθμὸ στὸ χῶρο τῶν πραγματοποιήσεων²³. Οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ἐπιτελοῦν ἔργο ἀξιοπρόσεχτο καὶ σὲ ὀρισμένους ἐξειδικευμένους τομεῖς ἀξιολογώτατο. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους ἐπιτεύγματα, καίριο καὶ ζωτικὸ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπομένει τὸ πρόβλημα τῆς διασφάλισης τῆς εἰρήνης²⁴ καὶ τῆς ἀχρήστευσης ἢ τουλάχιστον τοῦ περιορισμοῦ τῶν θερμοπυρηνικῶν ὄπλων. Ἄλλὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ διεθνὲς σύστημα πιθανὸν νὰ ὑστερεῖ. Γιατὶ ὁ,τι θεμελιώνει τὴν προσήλωσιν σὲ μιὰ εἰρηνικὴ τάξιν πραγμάτων εἶναι τὸ διακρατικὸ κοινωνικὸ *consensus* (ἢ συναινετικὴ ἀπόφασις καὶ λύσις) σὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη κλίμακα, περισσότερο ἀπὸ τοὺς νομικοὺς κανόνες ποὺ ἐνισχύονται ἢ ἀποδυναμώνονται ἀνάλογα μὲ τὶς ἐναλλαγὰς ἢ διακυμάνσεις ποὺ προκαλεῖ ὁ συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων. Καὶ τὸ *consensus* ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν εἰρήνην εἶναι συνάρτησις συγκεκριμένων δεδομένων οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν, πολιτειακῶν, πολιτισμικῶν, ἰκανῶν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἐνοπλὴν ρήξιν. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔρχεται ἀρωγὸς γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπισιν τῆς διακρατικῆς προβληματικῆς ἢ Ἐπιστήμη τῶν Διεθνῶν Σχέσεων.

22. Βλ. Chr. L. Rozakis, *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, North Publishing Company, Amsterdam-New York-Oxford, 1976.

22α. Βλ. G. Ténékidès, *L'action des Nations Unies contre la discrimination raciale*, R.C.A.D.I., Martinus Nijhoff Publishers, The Hague/Boston/London, 168/1980, σ. 270-488.

23. Τὰ θέματα αὐτὰ ἀφοροῦν κατεξοχὴν τὰ ἀναπτυσσόμενα κράτη. Βλ. κυρίως: B. Boutros-Ghali (μὲ συνεργασία Simone Dreyfus), *Le mouvement Afro-Asiatique*, Paris, P.U.F., 1969 καὶ τὴν αὐτόθι πλούσια βιβλιογραφία. A. Angéloropoulos *Le Tiers-Monde face aux pays riches. Perspectives pour l'an 2.000*, Paris, P.U.F., 1972. *Société Française pour le Droit International, Colloque d'Aix-en-Provence*, Pays en voie de développement et transformation du Droit International, Paris, Pedone, 1974.

24. Γιὰ τὰ κινήματα ὑπὲρ τῆς Εἰρήνης, βλ. M. Merle, *Pacifisme et internationalisme*, Paris, Armand Colin, 1966. R. Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Paris, Calmann-Lévy, 1962. G. Bouthoul, *Les guerres. Eléments de polémologie*, Paris, Le Seuil, 1971. G. Suarez, *Briand, sa vie, son oeuvre*, Paris, Le Seuil, 1977. J. Defrasne, *Le pacifisme*, Paris, P.U.F., collection «Que sais-je?», 1983. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ ἡ λεγόμενὴ κίνησις τῶν Ἑξι (Ἄργεντινῆ, Ἑλλάδα, Ἰνδία, Μεξικὸ, Σουηδία, Τανζανία) ποὺ λειτουργεῖ ὡς ὁμάδα πίεσις ὑπὲρ τῆς ἀποπυρηνικοποίησης καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. *The Peace Initiative of the «Six»*, The Department of Documentation, Athens News Agency, April 1985.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Ὁ νέος αὐτὸς κλάδος²⁵ δὲν διαπιστώνει ἀπλῶς καταστάσεις οὔτε περιορίζεται σὲ μιὰ ἀμφίβολης ἀποτελεσματικότητας δεοντολογία· ἐπιμηκύνει τὸ βεληνεκὲς τοῦ στοχασμοῦ μας· εἰσδύει βαθύτερα στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Μὲ ἀφετηρία τὴν ἀναζήτηση καὶ γνώμονα τὸ ἀριστοτέλειο «οὐ ἔνεκα», ἐρευνᾷ τὰ οὐσιαστικὰ αἷτια τῶν φαινομένων· ἀποσαφηνίζει τὰ ἀφανῆ ἐλατήρια, τὰ κίνητρα ποὺ ὀδηγοῦν τοὺς κυβερνῶντες καὶ τοὺς λαοὺς στὴν καλλιέργεια, ἀπέναντι στὰ τρίτα κράτη, σχέσεων ἀπλῆς συνύπαρξης ἀλλὰ καὶ σχέσεων φιλικῶν, εἰρηνικῶν, συμμαχικῶν, ψυχροπολεμικῶν ἢ ἀπροκάλυπτα ἐχθρικῶν, σχέσεων ἰσοτιμίας ἢ σχέσεων ἡγεμόνα πρὸς ὑποτελῆ.

Τὰ καθοριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπαράθεσης αὐτῆς πηγάζουν ἀπὸ ὀρισμένα δεδομένα ποὺ ἡ σύγχρονη ἐπιστῆμη προσδιορίζει μὲ εἰδικὴ ὀρολογία. Εἶναι οἱ «ἐκ βαθέων δυνάμεις», *les forces profondes*, ὅπως τὶς ὀνομάζει ὁ *Pierre Renouvin*²⁶, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ σύνθεση ὑποκειμενικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν στοιχείων, ὅπως ἡ ἱστορικὴ μνήμη, τὰ παραδοσιακὰ δεδομένα, τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς δομῆς τοῦ πολιτεύματος, ἡ κοινὴ γνώμη, ἔκφραση τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ ὀμάδες πίεσης καὶ βασικά, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, ὁ οἰκονομικὸς παράγων, ὁ γεωπολιτικὸς ἢ γεωστρατηγικὸς καὶ ὁ δημογραφικὸς²⁷.

25. Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸν κλάδο τῶν διεθνῶν σχέσεων — ἰδίως ἡ ἀγγλοσαξονικὴ — εἶναι πληθωρικὴ. Βλ. ἐνδεικτικὰ: *J. Herz*, *International Politics in the Atomic Age*, *New York 1959*. *St. H. Hoffmann*, *Contemporary Theories in International Relations*, *Prentice-Hall Inc., 1960*. *G. Schwabenberger*, *Power Politics, A study of International Society*, *Stevens, London 1961*. *J. Rosenau*, *The Scientific Study of Foreign Relations*, *New York, Free Press, 1971*. *Ch. Reynolds*, *Theory and Explanation in International Politics*, *Martin Robertson, London, 1973*. *K. J. Holsti*, *International Politics*, *2nd ed., Prentice Hall. International Inc., London 1974*. *Karl W. Deutsch*, *The Analysis of International Relations, Foundations of Modern Political Science Series (δίχως χρονολογία)*. *Ph. Braillard*, *Théorie des Relations Internationales*, *Paris, Collection «Thémis» P.U.F., 1977*. *M. Merle*, *Sociologie des Relations Internationales*, *3e éd., Paris, Dalloz, 1982*. *Θ. Κουλουμπῆ καὶ Δ. Κώνστα*, *Διεθνεῖς Σχέσεις, Μιὰ συνολικὴ προσέγγιση, Τόμος Α΄*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1985. Ἐπίσης: *G. Tépékides*, *L'élaboration de la politique étrangère des Etats et leur sécurité. Grands problèmes politiques Contemporains. «Les Cours de Droit»*, *Paris, 1972*.

26. Βλ. *P. Renouvin et J.-B. Duroselle*, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, *Paris 1964*. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἀξιόλογου αὐτοῦ ἔργου μεταφράστηκε ἤδη στὰ ἑλληνικὰ μὲ τὸν τίτλο *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διεθνῶν σχέσεων. Πρόλογος Γ. Τενεκίδη, μετάφραση Κ. Σβολόπουλου*, Ἐκδοσις τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήναι, 1977.

27. *Association Française de Science politique*, *La politique étrangère et ses fondaments*, *Paris, Armand Colin, 1954*.

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΔΙΑΠΟΛΙΤΕΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Μιά μέρα τὸ παρελθὸν θὰ μᾶς
αἰφνιδιάσει μὲ τὴ δύναμη τῆς
ἐπικαιρότητάς του.

Ἵδουσσέας Ἐλύτης

Ἐφθασε ἀκριβῶς ἡ στιγμή νὰ ἀπαντήσουμε στὸ καίριο ἐρώτημα, ἀκριβέστερα στὴν πρόκληση: ποιά στάθηκε ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὴ διαμόρφωση τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου καὶ τῆς Ἐπιστήμης τῶν Διεθνῶν Σχέσεων; Ἀξιοσημείωτη καὶ συχνὰ καταπληκτικὴ σὲ ἐπικαιρότητα ὑπῆρξε ἡ ἐπίδοση τῶν Ἀρχαιοελλήνων στὴ θέσπιση κανόνων διεθνoῦς δικαίου ἀλλὰ καὶ — σὲ χρόνια ἀκμῆς — στὴν κοινωνιολογικὴ ἐμβάθυνση στὸ φαινόμενο τῆς ἐναλλαγῆς τῶν εἰρηνικῶν, ψυχροπολεμικῶν ἢ ἀπροκάλυπτα ἐχθρικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ κυρίαρχες πολιτειακὲς ὀντότητες. Παρουσιάζεται ἐπομένως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀνάγκη τῆς ἔρευνας καὶ ἀναζήτησης τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ φαινομένου²⁸.

Ἐξοχο καὶ συνάμα διαφωτιστικὸ πεδίο παρατηρήσεων γιὰ τὸν ἱστορικὸ, τὸν νομικὸ καὶ τὸν κοινωνιολόγο, ὁ ἑλληνικὸς χῶρος πού, στὸν Ε΄ προχριστιανικὸ αἰῶνα ἀριθμεῖ,

28. Γιὰ τὶς διπλωματικὲς συναλλαγὲς καὶ τὶς ἔννομες ρυθμίσεις στὸ χῶρο τῶν διαπολιτειακῶν σχέσεων κατὰ τοὺς ἑλληνικoὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους, βλ. κυρίως: C. Phillipson, *The International Law and Custom in ancient Greece and Rome*, Λονδίνο, 1911, 2 τόμοι. G. Busolt-H. Swoboda, *Griechische Staatskunde*, II, Μόναχο, 1926 (παρὰ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, παραμένει γενικῶς ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἐπὶ τοῦ θέματος ἔργα). Σ. Κουγέα, Ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι, Ἀθήνα, 1928. V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des Cités (VIe-IVe siècles avant J.-C.)*, Παρίσι, 1940. E. Bickerman, «*Remarques sur le Droit des Gens dans l'antiquité grecque*», *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, IV, 1950 (ἀξιόλογη συμβολὴ κυρίως στὸ θέμα τῶν Συμμαχιῶν). Ida Calabi, *Ricerche sui rapporti tra le poleis*, *Biblioteca di Cultura*, XLIV, Φλωρεντία, 1953 (ἡ συγγραφεὺς τείνει ν' ἀποδείξει ὅτι δὲν ὑπῆρχε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους Διεθνὲς Δίκαιο μὲ τὴ σημερινή του ἔννοια). J.A.O. Larsen, *Representative Government in Greek and Roman History*, *Sather Classical Lectures*, XXVIII, University of California Press, 1955 (ὀρθὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος ἱστορικὴ πραγματεία ὑποδειγματικὴ). G. Ténékidès, *Droit International et Communautés fédérales dans la Grèce des Cités (V^e-IIIe siècles avant J.-C.)*, *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye*, τ. 90 (1956-II). Louise-Marie Wéry, «*Le fonctionnement de la diplomatie à l'époque homérique*», *Extrait de la Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 3e série, XIV, Bruxelles, 1967. Πιὸ πρόσφατα: Sir Francis Adcock and D.J. Mosley, *Diplomacy in Ancient Greece*, London, Thames and Hudson, 1975.

κατὰ τὸν ὑπολογισμό ἱστορικοῦ τῆς ἐποχῆς, 500 περίπου ἀνεξάρτητα κράτη²⁹ μὲ τὸν ἰδιάζοντα τὸ καθένα χαρακτήρα, ἀνάλογα μὲ τὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος καὶ μὲ τὸ βαθμὸ τῆς κυριαρχίας πὸ τὸ χαρακτήριζε, ἀφοῦ εἶχαμε μιὰ κλιμάκωση πὸ ἀρχίζε ἀπὸ τὸ ἀπόλυτα κυρίαρχο, τὸ «ἐλευθερώτατο» κράτος τῶν Ἀθηναίων ἴσαμε τὰ ἐξαρτώμενα ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Παλλάδας «σύμμαχα» κράτη. Τὸ στοιχεῖο πὸ κυριαρχοῦσε στὰ πλαίσια τῆς ἐλληνικῆς αὐτῆς διαπολιτειακῆς κοινότητος ἦταν ὁ ἔντονος ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὶς κυρίαρχες Πόλεις. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπιδίωξη τῆς οἰκονομικῆς αὐτάρκειας καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀσφάλειας, ροπῆς πὸ ἐξηγεῖ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων: ἡ ἐξασφάλιση συμμάχων καὶ ἡ κατάκτηση νησιωτικῶν βάσεων στὸ Αἰγαῖο κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσιας «ὁδοῦ τοῦ σιταριοῦ», πὸ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ Θρακικὸ Πέλαγος, τὴν Προποντίδα καὶ τὸ Βυζάντιο πρὸς τὸν Εὐξείνιο Πόντο καὶ τοὺς σκυθικοὺς σιτοβολῶνες³⁰. Φαινόμενο ἀξιοπρόσεχτο πὸ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ καὶ ὡς κοινωνικὴ σταθερά: τὸ γιγάντωμα ἑνὸς κράτους γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο συσπειρώνονται αὐτόνομες πόλεις μὲ ὁμοειδῆ πολιτεύματα (δημοκρατικὰ στὴν περίπτωσι τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνα) προκαλεῖ τὸ φαινόμενο τῆς διπόλωσης πὸ συνίσταται στὴν ἐπιδίωξη νὰ ἐξευρεθεῖ ἀντίβαρο ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἰσορροπία καὶ τὸ ἰσοζύγιο τῶν Δυνάμεων. Ὁ κίνδυνος τῆς ἐπιβολῆς ἑνὸς ἰσχυροῦ κράτους ὁδηγεῖ ἄλλα μικρότερα πὸ θεωροῦν πὸς ἀπειλοῦνται, νὰ συσπειρωθοῦν γύρω ἀπὸ μιὰ ἀντίρροπη ἰσχυρὴ Δύναμη πὸ θὰ ἀποτελέσει τὸ ἀντίπαλο δέος, τὸν φραγμὸ στὴν τυχὸν ἐπεκτατικὴ ροπὴ τοῦ ἄλλου στρατοπέδου. Εἶναι ἡ περίπτωσι τῆς Πελοποννησιακῆς Συμμαχίας μὲ ἡγετικὴ Δύναμη τὴν ὀλιγαρχικὴ Σπάρτη πὸ συγκεντρῶνει γύρω τῆς, ὡς συμμάχους, κράτη πὸ καλλιεργοῦν ὁμοειδῆ (ὀλιγαρχικὰ) πολιτεύματα³¹.

29. Ἄν καὶ τὸ θέμα εἶναι βασικῆς σημασίας γιὰ ὅποιον ἐρευνᾷ τὶς διαπολιτειακὰς σχέσεις τῶν Ἀρχαιοελλήνων, οἱ ἀρχαῖοι ἀλλὰ καὶ οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Ὅρισμένοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, 500 πόλεις-κράτη. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Gustave Glotz, *La Cité Grecque*, στὴ σειρὰ «*L'évolution de l'humanité*» XIV, σ. 33-34, Paris, τὶς ἀνεβάζουν σὲ 1580 περίπου. Ἀξιοσημείωτη ἡ ἀποψη τοῦ Μενάνδρου (*Ἐπιτρέποντες*, 653) πὸ ἀναφέρεται σὲ 1000 πόλεις-κράτη μὲ 30.000 περίπου κατοίκους ἢ καθεμίᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Διογένης Λαέρτιου (III. 1. 27), περιέγραψε τὰ *Συντάγματα* (πολιτεῖαι) 158 πόλεων-κρατῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μελέτες δὲν διασώθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, παρὰ ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία.

30. Βλ. J. Boardman, *The Greeks Overseas*, 1964. C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*, 1959. E. Minns, *Scythians and Greeks in South Russia*, 1913. F. Belin de Ballu, *L'histoire des colonies grecques du littoral nord de la Mer Noire*, 3e éd., 1965.

31. Βλ. P.J. Fliess, *Thucydides and the Politics of Bipolarity*, Louisiana State University Press

Οί δύο 'Υπερδυνάμεις, με τὰ δορυφορικά γύρω τους κράτη, εἶναι σχεδὸν ἀναπόφευκτο νὰ ἔλθουν μιὰ μέρα σὲ ρήξη³²: ὁ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος μετὶ τῆς δραματικῆς του διαστάσεως στέκει ὡστόσο τὸ βάθος τοῦ σκηنيκοῦ τῆς πρὸ ἔνδοξης ἐποχῆς τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας στὸ χῶρο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ὅμως, ἡ θαυμαστὴ αὐτὴ ἀνθιση βάδιζε παράλληλα μετὰ μιὰ γιγάντια προσπάθεια γιὰ ἐπιβίωση. Ὁ γάλλος ἱστορικὸς André Ayraud ὑπολόγισε πὼς ἐνῶ κατὰ τὰ χρόνια τῶν πολέμων ποὺ ἀκολούθησαν τῇ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι τοῦ 1789 ἡ Γαλλία κινητοποίησε τὰ 3% τοῦ πληθυσμοῦ της, κατὰ δὲ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον τὰ 10%, τὸ Κράτος τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τὰ 27 χρόνια ποὺ κράτησε ὁ Πελοποννησιακὸς Πόλεμος (431-404) κινητοποίησε τὰ 29% τοῦ πληθυσμοῦ του.

Ἄλλὰ πέρα ἀπὸ τὶς ἐνδοελληνικὰς κρίσεις ποὺ καλύπτουν ὀλόκληρη σχεδὸν τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, τὸ γεωγραφικὸ στίγμα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη σταθερά: τὴν ἐξ Ἀνατολῶν ἀπειλὴ — πράγμα ποὺ βέβαια δὲν ἀποκλείει, κατὰ τὴν ροὴ τῶν αἰώνων, καὶ τὴν ἀπειλὴ ἀπὸ τὴ Δύση. Ἡ ἀπὸ ἀνατολὰς ἀπειλὴ³³ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὰ Μηδικὰ μετὰ ἄμεσο ἀντίκτυπο στὶς ἰωνικὰς πόλεις-κράτη.

Ἀπέναντι στὶς ἀπειλὰς καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ ἀντιμετώπιζαν γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους οἱ πόλεις-κράτη, ἢ ὁ Ἑλληνισμὸς γενικότερα, κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ κατὰ τὶς ἐνδοελληνικὰς διαμάχας, πρωταρχικὴ θέση κατέχει ἡ ὀχύρωση, ἡ τειχοποιία, τὸ χτίσιμο τῶν οἰκισμῶν γύρω ἀπὸ μιὰν ἀκρόπολιν ἢ ἐξασφάλιση συμμάχων καί, φυσικά, ἡ ἐνίσχυση τῆς κατὰ ξηρὰ καὶ κατὰ θάλασσα ἔνοπλης δυνάμεως.

Ἐπόβαθρο καὶ στόχος συγχρόνως τῆς προσπάθειας αὐτῆς εἶναι ἡ προσήλωσις, τὸ πάθος γιὰ ἐλευθερία ποὺ συμπορεύεται μετὰ τὸ βαθύτατον ριζωμένο αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν πρωτείων τοῦ δικαίου, ὅπως τὸ συνοψίζει ἡ Ἀντιγόνη στὸ διάλογό της μετὰ τὸν Κρέοντα³⁴.

(Η.Π.Α.) 1966.

32. Βλ. G.E.M. de Sainte-Croix, *The Origins of Peloponnesian War*, London 1972.

33. Τὸ σημαντικότερο ἔργο σχετικὰ μετὰ τὸ ὑπὸ κρίση θέμα ὀφείλεται στὸν καθηγητὴ στὴ Σορβὸννη καὶ διευθυντὴ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἑλλάδα Olivier Picard, *Les Grecs devant la menace perse, Regards sur l'Histoire: Histoire Ancienne*, Paris, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris 1980. Χαρακτηριστικὰ τοῦ βιβλίου: ἡ ἔρευνα καὶ ἀξιοποίηση τῶν ἐλαχίστων περσικῶν πηγῶν ποὺ περισώθηκαν καὶ ἡ ἐπισήμανση τῶν κινήτρων ποὺ προσδιόρισαν τὴν περσικὴ διπλωματικὴ δραστηριότητα ἀπέναντι τοὺς Ἑλληνας. Ἐνδιαφέρουσα — μετὰ πρωτόγνωρα στοιχεῖα — ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου μετὰ τὸ Βασίλειον τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

34. Πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ τοὺς μεταγενέστερους ἢ ἀπάντηση τῆς Ἀντιγόνης (τοῦ δράματος «τῶν καλλίστων Σοφοκλέους») στὸς ἀφορισμοὺς τοῦ Κρέοντα:

Σε μιὰ ἐπιγραφή τοῦ Γ' π.Χ. αἰώνα πού βρέθηκε στὴν Πριήνη τῆς Ἰωνίας, ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς:

ΟΥΘΕ(N)

(ΜΕ)ΙΖΟΝ ΕΣΤΙΝ ΑΝΘΡΩΠΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ ΤΗΣ Ε

(ΛΕ)ΥΘΕΡΙΑΣ³⁵

Ἄλλὰ πῶς ὑλοποιεῖται στὴν πράξη ἡ ἔννοια αὐτῆ τῆς ἐλευθερίας; Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑλικὴ θεωράκιση ὑπάρχει καὶ ἡ νομικὴ θεωράκιση μὲ τὴν προβολὴ καὶ ἔξαρση τῆς ἔννοιας τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀνεξαρτησίας ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα³⁶, πού σὲ ἄπειρες περιπτώσεις ἀναγράφεται σὲ κείμενα συνθηκῶν: αὐτονόμους εἶναι καὶ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοδίκους καὶ αὐτῶν καὶ τῆς γῆς τῆς ἑαυτῶν κατὰ τὰ πάτρια (Θουκ. Ε'. 18.2).

Ὁ ἔντονος διαπολιτειακὸς βίος κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους μέσα στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ὀδήγησε στὴ διάπλαση κανόνων διαπολιτειακοῦ δικαίου ἢ καὶ διπλωματικῶν μεθόδων πού ἴσχυαν μεταξὺ ἀνεξάρτητων ἑλληνικῶν πόλεων-κρατῶν ὅπως καὶ μεταξὺ ἑλληνικῶν πόλεων καὶ μὴ ἑλληνικῶν κρατῶν. Παραδείγματα ἀναφέρουν ὁ

ΚΡ. Καὶ δῆτ' ἐτόλμας τούσδ' ὑπερβαίνειν νόμους;
 ΑΝ. Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
 οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη
 τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὄρισεν νόμους·
 οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον φόβῃν τὰ σά
 κηρύγμαθ' ὥστ' ἄγραπτα κάσφαλῆ θεῶν
 νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
 Οὐ γὰρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε
 ζῆ ταῦτα, κούδεις οἶδεν ἔξ ὄτου ἴφάνη (449-457).

Βλ. καὶ Οἰδίποδα Τύραννο, (863 ἐπ.). Ἐπιτρεπτὸς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ παραλληλισμὸς μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» (Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια, V. 7. 1134 β. 18) πού ἔχει παντοῦ τὴν ἴδια δύναμη ἐφαρμογῆς καὶ ἄσχετα ἂν γίνεταί ἢ ὄχι δεκτὸς, δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ ἰσχύει. Ἄπο μιὰ σύγχρονη ὀπτικὴ γωνία: George Steiner, *Les Antigones*, Bibliothèque des Idées, Gallimard, N.R.F., Paris 1987. Ἐπίσης: Jean Anouilh, *Antigone La Table Ronde*, 1946. Τὸ ἔργο ἀνεβάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σκηνὴ στὶς 4.2.1944 στὸ Παρίσι, κάτω ἀπὸ ναζιστικὴ κατοχὴ.

35. Hiller von Gaertringen, *Inscripfen von Priene*, Berlin, 1906, n° 19.

36. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀνεξαρτησίας ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πόλεων-κρατῶν, βλ. G. Ténékidès. *La notion juridique d'indépendance et la tradition hellénique*, Autonomie et fédéralisme aux Ve et IVe siècles av. J. C., Athènes, Collection de l'Institut Français d'Athènes, 1954.

Ἡρόδοτος (Α', 27)^{36α} καὶ ὁ Ξενοφῶν (Ἑλληνικά, Ζ', α', 33 ἐπ.)^{36β}. Ἰδιαίτερα ὁμως ἐπιβάλλεται νὰ τονισθεῖ ἡ σημασία τῆς «ρήτρας προσχωρήσεως» ποὺ περιέχεται στὸ ὑποδειγματικὸ Καταστατικὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας τοῦ 377 π.Χ. ποὺ ἀπευθυνόταν καὶ πρὸς μὴ ἑλληνικὰ κράτη: «Ἐάν τις βούληται τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν βαρβάρων τῶν ἐν ἠπειρῶ ἐνοικούντων ἢ τῶν νησιωτῶν, ὅσοι μὴ βασιλέως εἰσίν, Ἀθηναίων σύμμαχος εἶναι καὶ τῶν συμμάχων».³⁷

Φανερὴ ἡ ἀπουσία κάθε ἔννοιας φυλετικῶν διακρίσεων, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀργότερα μὲ τὸ ἐνωτικὸ ἔργο τοῦ Μεγαλέξανδρου³⁸ καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν³⁹.

Πηγὲς τοῦ ἰσχύοντος δικαίου μεταξὺ αὐτόνομων πόλεων-κρατῶν ἦταν κατὰ πρῶτο λόγον οἱ συνθήκες ποὺ συνομολογοῦνταν μὲ ὄρκο⁴⁰ καὶ ὀρισμένοι ἄγραφοι ἐθιμικοὶ κανόνες, οἱ νόμοι κοινοὶ Ἑλλάδος, τὰ νόμιμα πάσης Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ πάντων τῶν

36α. Ἀναφορά στὴ συνθήκη φιλίας ποὺ συνομολογήθηκε ἀνάμεσα στὸν Κροῖσο καὶ σὲ Ἴωνες νησιῶτες.

36β. Περίπτωση τοῦ συνεδρίου τοῦ 367 π.Χ. ποὺ συνῆλθε στὰ Σοῦσα καὶ ὅπου ἀντιπρόσωποι ἑλληνικῶν πόλεων-κρατῶν συνεδρίασαν μὲ τὸν Πέρση βασιλέα γιὰ νὰ συζητήσουν διεθνῆ προβλήματα. Βλ. ἀκόμη κείμενο συμμαχίας τοῦ 357 π.Χ. μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Θρακῶν ἡγεμόνων, M. Tod, II, 1948, n° 151, σ. 151-152.

37. Βλ. M. N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscription II, Oxford, 1948, n° 123 στ. 59-70, n° 123. V. Ehrenberg, «Zum zweiten attischen Bund», Hermes, Zeitschrift für Klassische Philologie, Wiesbaden (LXIV), 1929, σ. 322 sqq. S. Accame, La lega ateniese del secolo IV a. C., Roma 1941. J.A.O. Larsen, Representative Government in Greek and Roman History, 1955, σ. 47 ἐπ.

38. Βλ. P. Cloché, Alexandre le Grand et les essais de fusion entre l'Occident gréco-macédonien et l'Orient, Neuchâtel, 1953.

39. Βλ. J. Kärst, Die antike Idee der Ökumene, 1903. J. Mewaldt, Das Weltbürgertum in der Antike, II, 1926. M. Mühl, Die antike Menschheitsidee, Das Erbe der Alten (XIV), 1928. G. Ténékidès, ὅπ.π., σ. 573-577. A. Bridoux, Le stoïcisme et son influence, Paris, 1966. M. Pohlenz, Die Stoa, 2 τόμοι, Göttingen, 1959. J. M. Rist, Stoic Philosophy, Cambridge 1969. G. Rodis-Lewis, La morale stoïcienne, Paris 1970. J. Brun, Le stoïcisme, Collection «Que sais-je?», 4e édition revue et corrigée, Paris, 1966. H. C. Baldry, The Unity of Mankind in Greek Thought, Cambridge, At the University Press, 1965. A.-J. Festugière, Liberté et Civilisation chez les Grecs. Initiations (14) Paris, Editions de la Revue des Jeunes, (1947).

40. Βλ. G. Ténékidès, Droit International et Communautés Fédérales dans la Grèce des Cités, ὅπ.π., σ. 518-532. Βλ. Θουκυδίδης, Ε'.18.9: «ὀμνύντων δὲ τὸν ἐπιχώριον ὄρκον ἑκάτεροι τὸν μέγιστον ἐξ ἐκάστης πόλεως».

ἀνθρώπων νόμιμα⁴¹. Στὰ πλαίσια τῶν γενικῶν αὐτῶν ἐννοιῶν περιλαμβάνονται: τὸ ἀπαρ-
βίαστο τοῦ προσώπου τῶν κηρύκων καὶ τῶν πρέσβων· ἡ εὐχέρεια γιὰ τοὺς ξένους νὰ
ἀσκοῦν ἐμπορία· ὁ ὀφειλόμενος σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἱεροὺς χώρους καὶ τοὺς ἰκέτες ποὺ
ἀναζητοῦν ἄσυλο σ' αὐτούς· ἡ ὑποχρέωση τῶν ἐμπολέμων νὰ ἀποδέχονται τὸ αἴτημα τῶν
ἀντιπάλων γιὰ ἐκεχειρία προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ταφή τῶν πεσόντων κατὰ τὴ
μάχη, κ.ἄ.

Ὡς βασικοὶ κανόνες τοῦ ἄγραφου ἢ γραπτοῦ διαπολιτειακοῦ δικαίου, ποὺ ἴσχυε με-
ταξὺ Ἑλλήνων, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν μὲ μεγάλη συντομία οἱ ἀκόλουθοι:

— ὁ ὀφειλόμενος σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἰσότητα τῶν πόλεων-κρα-
τῶν⁴², ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ ἀπαρβίαστο, ἡ ἱερότητα τῶν συνθηκῶν⁴³.

— οἱ κανόνες ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν προστασία τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἀπέρρεαν συνήθως
ἀπὸ εἰδικὲς συνθήκες⁴⁴. Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ὑπάγεται ὁ θεσμὸς τῆς προξενείας (ἐκπρο-
σώπηση τῶν ἀλλοδαπῶν ἀπὸ τὸν πρόξενο, ποὺ ἦταν συνήθως αὐτόχθον, στίς διοικητικὲς,
δικαστικὲς καὶ θρησκευτικὲς τοπικὲς ἀρχές· ἄσκηση διπλωματικῶν καθηκόντων)⁴⁵, τῆς
ἀσυλίας⁴⁶ (προστασία καὶ ἐγγύηση τῆς ξένης ἰδιωτικῆς περιουσίας) καὶ τὰ σύμβολα⁴⁷, ποὺ

41. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προϊοῦσα διεύρυνση τῆς ἐννοιας τοῦ διακρατικοῦ κανόνα. Πρωτο-
εμφανίζονται τὰ πάτρια (I. Calabi, Recherche sui rapport tra le poleis, Firenze, 1953, σ. 109, Θεουκιδίδης,
Ε'. 79) καὶ τὰ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα (Θεουκιδίδης, Γ'. 59. Δ'. 97). Ἀκολουθοῦν τὰ κοινὰ πάντων
νόμιμα (Διόδωρος, XIII. 23.4), οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων νόμοι (Πολύβιος, II. 58), τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώ-
πων ἦθη (τοῦ ἴδιου, I. 70.6), τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων δίκαια (τοῦ ἴδιου, I. 70.6), τὰ παρ' ἀνθρώποις
ὀρισμένα δίκαια (τοῦ ἴδιου, II. 8.12), τὰ κατὰ κοινὸν ὀρισμένα δίκαια παρ' ἀνθρώποις (τοῦ ἴδιου, IV. 6.
II). Βλ. καὶ G. Glotz, «Le droit des gens dans l'antiquité grecque», Mémoires présentés par divers savants
à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de l'Institut de France, XLIII, Paris, σ. 91-103.

42. G. Ténékidès, La notion juridique d'indépendance et la tradition hellénique, ὁ.π.

43. Βλ. V. Martin, ὁ.π.π., σ. 393-486, E. Bickerman, La trêve de 423 av J.-C. entre Athènes et Sparte,
Revue internationale des Droits de l'Antiquité, σ. 199-213. Ὡς πρὸς τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν, βλ. R.
von Scala, Die Staatsverträge des Altertums, Leipzig, 1898. M. N. Tod, A Selection of Greek Historical
Inscriptions, vol. I, Oxford 1946 and II, Oxford 1948.

44. Βλ. H. Francotte, De la condition des étrangers dans les Cités grecques, Louvain-Paris, 1903. Τοῦ
ἴδιου: Mélanges de Droit public grec, Liège-Paris, 1910, σ. 169 ἐπ. Ἐπίσης D. M. MacDowell, The Law in
Classical Athens, London, Thames and Hudson LTD, 1978, σ. 72 ἐπ.

45. P. Monceaux, Les proxénies grecques, Paris 1885. Τοῦ ἴδιου, «Proxenia», Dictionnaire des Anti-
quités grecques et romaines (Ch. Daremberg-Ed. Saglio) 1877-1918, VI¹, σ. 732-740. D. M. MacDowell,
ὁ.π.π., σ. 222-224.

46. E. Schlesinger, Die griechische Asylie, diss., Giessen, 1913. Holleaux, Etudes d'histoire hellénisti-

ισοδυναμοῦσαν μὲ συνθήκες μεταξύ δύο πόλεων-κρατῶν, γιὰ τὴν ἀμοιβαία προστασία τοῦ ἐμπορίου καὶ προέβλεπαν ὅτι ὅλες οἱ ἐμπορικὲς ἀμφισβητήσεις θὰ δικάζονταν στὴν πόλη τοῦ ἐναγομένου (δίκαι ἀπὸ συμβόλων)⁴⁸.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐλληνικὸ διαπολιτειακὸ δίκαιο προέβλεπε εἰρηνικὰ μέσα ἐπίλυσης τῶν διεθνῶν διαφορῶν. Ἡ διαλλαγὴ, ἀρχικὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς συνδιαλλαγῆς, συμφιλίωσης, εἰρήνης (Ἡρόδοτος, I. 22, Ἀριστοφάνης, Ἀχαρνεῖς, 989) ἐξελίχθηκε σὲ θεσμὸ ἀνάλογο πρὸς τὴ σημερινὴ μεσολάβηση, ἐνῶ πολλὲς συνθήκες περιεῖχαν διαιτητικὴ ρήτρα, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Μὲ αὐτὴν οἱ συμβαλλόμενοι συμφωνοῦσαν ὅτι οἱ μεταξύ τους διαφορὲς θὰ παραπέμπονταν σὲ διαιτητικὸ ὄργανο. Διαιτητικὴ ρήτρα περιεῖχε, λ.χ., ἢ μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν ἐκεχειρία τοῦ 423 «δίκας τε διδόναι ὑμᾶς τε ἡμῖν καὶ ἡμᾶς ὑμῖν κατὰ τὰ πάτρια, τὰ ἀμφίλογα δίκη διαλύοντας ἄνευ πολέμου» (Θουκ. Δ'. 118.8). Διαιτητικὴ ρήτρα περιεῖχε ἐπίσης ἡ Νικίειος Εἰρήνη τοῦ ἔτους 421: «ἦν δέ τι διάφορον ἢ πρὸς ἀλλήλους, δικαίῳ χρήσθων καὶ ὄρκοις, καθ' ὅτι ἂν ξυθῶνται» (Θουκ. Ε'. 18.4) ὅπως καὶ ἡ συνθήκη τοῦ 418 μεταξύ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων (Θουκ. Ε'. 77.79).

Ἀξίζει νὰ προστεθεῖ ὅτι, κατὰ γενικὸ κανόνα, οἱ περισσότερες συμμαχίες ἢ συμπολιτεῖες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προέβλεπαν τὴν παραπομπὴ τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν πόλεων-κρατῶν πού συνδέονταν μὲ ὁμοσπονδιακὸ ἢ οἰονεὶ ὁμοσπονδιακὸ δεσμὸ σὲ διαιτητικὸ δικαστήριον.

Ἄλλ' ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε διαιτητικὴ ρήτρα καταχωρημένη σὲ συνθήκη ἢ σὲ Καταστατικὸ Χάρτη Συμμαχίας, Κοινοῦ ἢ Συμπολιτείας, οἱ ἐλληνικὲς πόλεις-κράτη καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχε συμβατικὸς μεταξύ τους δεσμὸς, προσέφευγαν — ιδιαίτερα κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους — σὲ τρίτη πόλη κοινῆς ἐπιλογῆς, γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν τους.

Δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ θεσμοὶ πού ἀπέβλεπαν στὴ διατήρηση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφάλειας. Οἱ Συμμαχίες γενικά, πού θὰ μπορούσαν νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς σημερινούς διε-

que. Remarques sur les décrets des villes de Crète relatifs à l' ἀσουλία de Téos, *Beiträge zur alten Geschichte*, (XIII), 1913. D. M. MacDowell, ὁ.π.π., σ. 78-79.

47. J. H. Lipsius, *Das attische Recht*, 1915, σ. 965 ἐπ. H. Grant Robertson, *The Administration of Justice in the Athenian Empire*, *University of Toronto Studies, History and Economics*, IV. 2. 1924.

48. Βλ. γιὰ παράδειγμα, τὴ συνθήκη πού συνομολογήθηκε μεταξύ Νάξου καὶ Ἀρκεσίνης (στὴ νῆσο Ἀμοργό), *Bulletin de Correspondance hellénique*, VIII, σ. 25: καθάπερ δίκην ὠφληκῶτων ἐν τῇ ἐκκλησίῳ κατὰ τὸ σύμβολον τὸ Ναξίων καὶ Ἀρκεσινέων. Ἐπίσης: D. M. MacDowell, ὁ.π.π., 220-221.

θνείς οργανισμούς, απέβλεπαν στη διατήρηση τῆς ἀσφάλειας τῶν κρατῶν-μελῶν. Παράδειγμα: ἡ Β' Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία τοῦ 337 πού ἔθετε τὶς βάσεις ἐνὸς λαμπρὰ �ργανωμένου συστήματος συλλογικῆς ἀσφάλειας: «Ἐάν [...] τὶς ἔῃ ἐπὶ πολέμῳ ἐπὶ τοὺς ποιησαμένους τὴν συμμαχίαν ἢ κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλατταν, βοηθεῖν Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμμάχους τούτοις καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν» (M. Tod, *ὄπ. π. II*, n° 123, στ. 46-51).

Οἱ Ἕλληνες ἀπέβλεψαν ἐπίσης, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς εἰρήνης, σὲ σύστημα ἰσορροπίας δυνάμεων, αἰτία καὶ συνέπεια τοῦ φαινομένου τῆς διπόλωσης. Συνεκάλεσαν συνέδρια γιὰ τὴ λήψη ἀποφάσεων σὲ θέματα πανελληνίου ἐνδιαφέροντος (Συνέδριο τοῦ Ἴσθμοῦ, τὸ 481 π.Χ., τῶν Πλαταιῶν, τὸ 478 π.Χ., τῆς Σπάρτης, τὸ 371 π.Χ.).

Ἀξιοσημείωτο στάθηκε ἀκόμη τὸ ἔθιμο κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ «αἰτία πολέμου» στρατιωτικὴ κατάληψη δὲν ἔδινε στὸν εἰσβολέα τὸ δικαίωμα νὰ προσαρτᾷ τὸ ἔδαφος πού εἶχε καταλάβει⁴⁹. Στόχος τῶν ἰσχυρῶν Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς δὲν ἦταν τόσο ἡ ἐπέκταση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων στὸ ἔδαφος τοῦ ἀντιπάλου ὅσο ἡ ἄσκηση πολιτικῆς ἐπιρροῆς πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ἀσθενέστερων (ἐξασφάλιση «σφαιρῶν ἐπιρροῆς» κατὰ τὴ σύγχρονή μας ὁρολογία).

Ἰδιαίτερα προσέχτηκε ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστῆμη τὸ φαινόμενο τῆς ὁμοσπονδίωσης πού ἀναπτύχθηκε καὶ ἐπικράτησε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἀπὸ τὶς Ἀμφικτυονίες, ἡ μόνη γιὰ τὴν ὁποία ἔχομε θετικὲς πληροφορίες — ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Αἰσχίνη καὶ τὸν Δημοσθένη — εἶναι ἡ Δελφικὴ Ἀμφικτυονία πού, παράλληλα μὲ τὴ θρησκευτικὴ τῆς δραστηριότητα, διαδραμάτισε καὶ σημαντικὸ πολιτικὸ ρόλο. Ἀξιολογότερη στάθηκε ἡ συμβολὴ πού σημείωσε ἀπὸ τὸν 7' κυρίως π.Χ. αἰῶνα ἕως τὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, πρὶν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, τὸ Κοινὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ τὸ Κοινὸ τῶν Ἀχαιῶν.

Χρησιμοποιώντας σύγχρονη ὁρολογία καὶ ἀντιμετωπίζοντας τὸ θέμα πολὺ σχηματικά, θὰ λέγαμε ὅτι ὁ ἀρχαιοελληνικὸς κόσμος γνώρισε τρεῖς κατηγορίες ὁμοσπονδιώσεων: α/ τὴ Συμπολιτεία μὲ γνήσιο ὁμοσπονδιακὸ χαρακτῆρα μὲ ἐπικράτηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος μεταξὺ τῶν κρατῶν-μελῶν· παράδειγμα: τὸ βραχύβιο Κοινὸ τῶν Ἀρκάδων (370-362 π.Χ.)· β/ τὶς ἡγεμονικὲς συμπολιτεῖες, μὲ τὴν παρουσία ἐνὸς ἐταίρου «νόμφ καὶ ἔργω» ἰσχυρότερου ἀπὸ τοὺς ἄλλους· παράδειγμα: ἡ Α' Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία τοῦ 477· γ/ τὶς νομιζόμενες ὁμοσπονδιακὲς συμπολιτεῖες, ὅπου, πίσω ἀπὸ μιὰ θεωρητικὴ ἰσοτιμία τῶν κρα-

49. A.-J. Festugière, *Liberté et civilisation chez les Grecs*, Paris 1947. Βλ. G. Ténékidès, *La notion juridique d'indépendance...* κτλ. ὅπ.π., σ. 185 καὶ ὑποσημείωση 1.

τῶν-μελῶν, λανθάνει ἢ προέχουσα ἐπιρροή τῆς ἰσχυρότερης μεταξὺ τῶν ἐταίρων στρατιωτικῆς Δύναμης· παράδειγμα ἡ Πελοποννησιακὴ Συμμαχία, μετὰ τὸ 404 π.Χ., καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἰδρύθηκε μετὰ τὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας τὸ 338 ἀπὸ Φίλιππο τὸν Β΄ τὸν Μακεδόνα.

Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ κατάταξη αὐτὴ ποὺ ἀπεικονίζει — τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν — ἓνα μέρος τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πραγματικότητος δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆ σύγχρονη τυπολογία τῶν διαφόρων κατηγοριῶν διακρατικῶν ἐνώσεων. Καὶ πάντως εἶναι βέβαιο πὼς ἂν οἱ σημερινοὶ θεσμοὶ παρουσιάζουν μὲν ἀναλογίες ἀλλὰ ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ νὰ ταυτίζονται μὲ τοὺς ἀρχαίους, ἢ προβληματικὴ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ μελέτη τοῦ διαπολιτειακοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν σημερινὸ ἐρευνητὴ τῆς διεθνοῦς πραγματικότητος. Μπορεῖ μάλιστα νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι, σὲ μερικὰ σημεία, οἱ Ἀρχαιοέλληνες ὑπερακόντισαν τοὺς στόχους τῶν σημερινῶν φιλειρηνικῶν καὶ δικαιοκρατικῶν ἐπιδιώξεων. Ἀπόδειξη τὰ σημεία αἰχμῆς ποὺ ἐμφανίζει τὸ ἀρχαιοελληνικὸ δίκαιο τῶν συνθηκῶν καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία τῆς τήρησης τῶν συμφωνηθέντων: ἔσται πιστὰ καὶ ἄδολα καὶ ἀπλᾶ (συνθήκη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Ρηγίνων τοῦ 433 π.Χ.) ἢ ἐμμενῶ ταῖς ξυνθήκαις καὶ ταῖς σπονδαῖς ταῖσδε δικαίως καὶ ἀδόλως (συνθήκη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων τοῦ 421 π.Χ., Θουκ., Ε΄. 18,9). Παραπλήσια σὲ περιεχόμενον, ἢ διατύπωση: Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέεστω ἐπιφέρειν ἐπὶ τημονῆ [...]. μῆτε τέχνη μῆτε μηχανῆ μηδεμιᾶ: χωρὶς δόλο ἢ τέχνασμα (Θουκ., Ε΄. 18,4).

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ γλωσσολογία ἔρχεται συνεπίκουρη στὴν προσπάθεια γιὰ μία εἰς βάθος νομικὴ ἀνάλυση τοῦ θεσμοῦ τῶν συνθηκῶν. Ἦδη στὸν Ὅμηρο ἀναφέρεται ὁ ὄρος φιλότης ὡς παρακολούθημα τοῦ συμφώνου, τῆς συνθήκης. Ἀλλὰ συμβαίνει «φιλότης» νὰ ὀνομάζεται αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ σύμφωνο, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀναγορεύει τοὺς συμβαλλόμενους σὲ φίλους ποὺ δεσμεύονται μὲ βάση τὴν ἀμοιβαιότητα: οἱ συμβαλλόμενοι (καὶ σημειώομε ἐδῶ τίς εὐεργετικὲς προεκτάσεις τοῦ θεσμοῦ) ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τυπικὸ δεσμὸ ποὺ τοὺς ἐνώνει, συνδέονται καὶ μὲ δεσμὸ φιλίας⁵⁰...

50. Βλ. R. Lonis, «Le guerre en Grèce. Quinze années de recherches: 1968-1983», Revue des Études Grecques, XCVIII, Juillet-Décembre 1985, σ. 321-379, εἰδικὰ: «La garantie des accords» (σ. 379). J. Taillardat, «Φιλότης, πίστις et fœdus», Revue des Études Grecques XCV, Janvier-Juin 1982, σ. 1-14. J.-C. Fraisse, Philia. La notion d'amitié dans la philosophie antique, Paris, Librairie philosophique Vrin, 1984. Φιλότης = μὲ τὴν ἔννοια τῆς φιλίας ἢ τῶν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ λαῶν: φιλότητα καὶ ὄρκια πιστὰ ταμόντες, Ἰλιάδα Γ. 73, πρβλ., 94, 323. Κατὰ φιλότητα συγγίγνεσθαι = συνέρχομαι σύμφωνα μὲ τὴν ὑπάρχουσα φιλία, Ἡρόδοτος, I.172. Ναυμαχεῖν ὑπὲρ τῆς φιλότητος, Λυσίας, 194.7. Καθιερώθηκε στοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἡ παροιμία ἰσότης φιλότητα ἀπεργάζεται, Πλάτωνος, Νόμοι, 757 Δ.

Δέν νομίζω ὅτι σφάλω ἰσχυριζόμενος ὅτι καμιὰ ἐποχή — ἐκτός ἴσως ἀπό τὰ χρόνια τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν (1920-1939) καί τὰ σημερινά, μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ΟΗΕ (1945-) — δέν ἔχει νὰ ἐπιδείξει τὸν πλοῦτο ἐπεξεργασίας κανόνων διαπολιτειακοῦ δικαίου, ὅσο ἡ περίοδος τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας. Δικαιώνεται ἔτσι γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ὁ Ὀδυσσεύς Ἑλύτης κατὰ τὸν ὅποιο «μιὰ μέρα τὸ παρελθὸν θὰ μᾶς αἰφνιδιάσει μὲ τὴ δύναμη τῆς ἐπικαιρότητάς του»⁵¹.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΓΡΟΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μὲ τὴν ἠθελημένη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὀμιλητῆ σας ἔξαρση τῆς πολύτιμης εἰσφορᾶς τῶν Ἀρχαιοελλήνων στὸν κλάδο, εἰσφορᾶς ποὺ συμπυκνώθηκε στὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη (τὰ Δίκαια) καὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ποὺ δυστυχῶς δέν διασώθηκαν, προβάλλει ἕνα δεύτερο ἐρώτημα ἐπίσης καίριο: ὁ σχετικὸς μὲ τὴ ρύθμιση τῶν διαπολιτειακῶν σχέσεων νομικὸς θησαυρὸς τῶν Ἀρχαιοελλήνων ἔσβησε ἢ ἐπιζεῖ στὸν χῶρο τῆς σύγχρονης δικαιοῦς ζωῆς; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι, ὡς πρὸς ὀρισμένους θεσμούς, τὸ νομικὸ σύστημα τῶν Ἑλλήνων ἐπιβιώνει. Καὶ αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στὸν Ὀλλανδὸ νομοδιδάσκαλο Hugo Grotius (1583-1645) ποὺ μὲ τὸ λαμπρὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἔργο του *De jure belli ac pacis* (1625), καὶ μὲ τὴ βαθιὰ ἐπιρροή ποὺ ἄσκησε, μεταφύτευσε στὸ δίκαιο τῆς Ἀναγέννησης ἔννοιες καὶ ἀρχές ποὺ εἶχαν διαπλάσθει στὴν κλασσικὴ καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο. Βρίθουν στὸ σύγγραμμα τοῦ Γροτίου — ποὺ ἀνακηρύχθηκε καὶ «πατέρας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου» — οἱ παραπομπές ὄχι μόνο στοὺς κλασσικοὺς ἀλλὰ καὶ στοὺς συγγραφεῖς τῆς βυζαντινῆς περιόδου: στὸν Νικήτα Χωνιάτη, στὸν Νικηφόρο Γρηγορά, στὸν Χαλκοκονδύλη. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Γροτίου γιὰ τὴ θεμελίωσις τοῦ Δικαίου, γιὰ τὶς συνθήκες, γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ κράτους καὶ τὴν ἐπιβίωσή του, γιὰ τὸ ἀναπαλλοτρίωτο τῆς ἀνεξαρτησίας (*civitates sunt immortales*)⁵², γιὰ τὴν ἔννοια τῆς διεθνoῦς εὐθύνης, γιὰ τὸ δίκαιο τῶν διπλωματι-

51. Βλ. ἀκόμη: Gilbert Murray, *Hellenism and the Modern World*, London, George Allen and Unwin Ltd, 1953. *Fondation européenne de la Culture*, *The Living heritage of Greek Antiquity / L'héritage vivant de l'Antiquité grecque*. La Haye-Paris, Mouton et C°, 1967. Ἀξιοπρόσεκτη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μας ἡ συμβολὴ στὸ ἴδιο συλλογικὸ ἔργο, τῆς Jacqueline de Romilly, «*Panhellénisme et Union de l'Europe*», σ. 212-230.

52. Γ. Τενεκίδου, *Dixit Isocrates, et post eum Iulianus Imperator, civitates esse immortales*, *Τμητικὸς Τόμος ὑπὲρ Κ. Τριανταφυλλοπούλου*, Ἀθῆναι, 1959, σ. 339-356.

κῶν ἀντιπροσώπων, γιὰ τὸν δίκαιο καὶ ἄδικο πόλεμο, γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἀνοιχτῆς θάλασσης, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν βαθιὲς τὶς ρίζες τους στὶς ἀρχαιοελληνικὲς πηγὲς καὶ γενικότερα στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη. Διαποτισμένος ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ Γρότιος ἐμπνεύσθηκε καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἐμπίπτουν στὸν κύκλο τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Καὶ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς φθάνω ἀφοῦ τμῆμα τῆς εἶναι-ἢ ἐπιστήμης τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς ὁποίας ἰδρυτὴς εἶναι, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ὁ Θεουκιδίδης υἱὸς τοῦ Ὀλόρου.

Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Πολιτικός, στρατηγὸς ποὺ ἀτύχησε στὴν Ἀμφίπολη, συγγραφέας χαρισματικὸς ποὺ ἔζησε ἔντονα τὴν ἐποχὴ του, τὴν πίκρα τοῦ ἐνδοελληνικοῦ πολέμου μὲ ἀποκορύφωμα τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία καὶ τὰ «Κερκυραϊκά», τὴν ἐξέγερση τῶν συμμάχων καὶ τὴν ἐπάνοδο στὸ διεθνὲς προσκήνιο τῶν Περσῶν, ὁ Θεουκιδίδης εἶναι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ποὺ υἱοθετεῖ, σύγχρονός μας. Γιατὶ στὶς ἀναλύσεις του δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὸ περιστασιακὸ ἀλλὰ συλλαμβάνει τὴν οὐσία καὶ τὴν πεμπτοσύνη τῶν γεγονότων, καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸ ὀρθολογικὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν ἐποχὴ του στὸ ἰοστεφὲς ἄστυ. Ἡ ἔρευνα, ἡ ὀξεία παρατήρηση τῶν γεγονότων ἐμπνέεται ἀπὸ γνήσιο ἐπιστημονικὸ πνεῦμα καὶ ἐρευνητικὴ εὐσυνειδησία. Ὁ πραγματισμὸς του, ἀνυποχώρητος, δὲν ἀποκλείει τὴν ἀναγωγὴν σὲ πάντα ὀρθὲς καὶ γόνιμες γενικεύσεις. Ὁ κορυφαῖος αὐτὸς ἱστορικὸς ἀποσκοπεῖ ὄχι μόνον στὴ γνώση τῶν ἐπὶ μέρους περιστατικῶν ἀλλὰ καὶ στὴν ἐξήγησή τους· ἀποβλέπει στὸ νὰ κατανοήσῃ τὴν πλοκὴ καὶ τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ἀλληλουχίας ποὺ ἐνυπάρχει ἀνάμεσα στὰ γεγονότα. Πιστεύει μάλιστα ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλληλουχία καὶ ἀλληλεξάρτηση ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰν «ἀναγκαιότητα» ποὺ κι' αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς ὁδηγεῖ στὴ σύλληψη καὶ διατύπωση ὀρισμένων κοινωνικῶν νόμων ἢ κοινωνικῶν «σταθερῶν»⁵³. Ἡ ἀκριβὴς συνειδητοποίηση αὐτῶν τῶν σταθερῶν ὁδηγεῖ στὴν πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος: «Καὶ ἐς μὲν ἀκρόασις ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερέπεστον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὔθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. Κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκνεται», ποὺ θὰ ἀποδόσομε σὲ ἐλεύθερη

53. Βλ. Thucydide, La guerre du Péloponnèse, Livre I, Paris, Société d'Édition «Les Belles Lettres», 1953, μὲ εἰσαγωγὴν καὶ σχόλια τῆς Jacqueline de Romilly. Τῆς ἰδίας: Histoire et raison chez Thucydide, Paris, «Les Belles Lettres», 1956.

μετάφραση ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὴν ἀκρόαση, ἡ ἔλλειψη τοῦ μυθικοῦ στοιχείου στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων, ἴσως νὰ μειώνει τὴ γοητεία τῆς ἀφήγησης. Ὅμως, ἂν πασχίζομε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα καθαρὰ καὶ τὰ περασμένα καὶ τὰ μελλούμενα πού, ἐξαιτίας τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα τους, εἶναι ὅμοια ἢ παραπλήσια καὶ ἂν δεχθοῦμε ὅτι σὲ τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ χρησιμότητά τους, τότε ἄς ἀρκεσθοῦμε στὴν πραγματικὴ τους διάσταση [ἐξω ἀπὸ κάθε μυθοποίηση] μὲ τὴ σκέψη πὼς ἡ ἐπισήμανση τῶν γεγονότων αὐτῶν εἶναι γιὰ μᾶς κτῆμα παντοτεινὸ καὶ ὄχι ἐπίδειξη κενῆς ρητορείας γιὰ τὴν τέρψη ἑνὸς ἐφήμερου ἀκροατηρίου (Θουκυδίδης, Α΄. 22.4).

Μαθητῆς Ἀναξαγόρου τοῦ Κλαζομένου, ὁ Θουκυδίδης ἀποκρούει τὶς παραπειστικὲς ἐξηγήσεις, τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεό, τοὺς μύθους. Ἀναζητεῖ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους πού διέπουν τὴ συμπεριφορὰ τῶν ὑπεύθυνων κυβερνητῶν στὸ χῶρο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ ἐρμηνεύει τὸ διπλωματικὸ τους παιγνίδι μὲ τρόπο ἱκανὸ νὰ φωτίσει καὶ ἀνάλογες περιπτώσεις πού θὰ ἐμφανισθοῦν μελλοντικά. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια χάνει τὸν ἀνεκδοτολογικὸ της χαρακτήρα καὶ ἡ ἱστορία γίνεται κτῆμα ἐς αἰεὶ ὄχι γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἢ τὴν ἀξία τῶν γεγονότων πού διαπιστώθηκαν ἔπειτα ἀπὸ ἐνδελεχῆ ἐρευνα, ἀλλὰ γιὰ τὴν πείρα τοῦ παρελθόντος, θὰ διδάσκει τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση τῶν διαπολιτειακῶν προβλημάτων ἐς αἰεὶ.

Μὲ ὑποδειγματικὴ δξύνουα ἀναλύει ὁ Θουκυδίδης τὸ μηχανισμό τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ⁵⁴, εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν ἐπεκτατικὴ ροπὴ τῶν Ἀθηναίων εἴτε τῶν Λακεδαιμονίων. Δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ στὴν προσήκουσα θέση τοὺς ἰσχύοντες κανόνες τοῦ διαπολιτειακοῦ δικαίου (μᾶς παρέδωσε *in extenso* τὰ κείμενα τῶν σημαντικότερων συνθηκῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνα): ἐκτίμᾳ ἄριστα τὴν ἐπίδραση πού ἀσκεῖ στὸν κύκλο τῶν διαπολιτειακῶν σχέσεων ἡ κρατικὴ σκοπιμότητα, ἡ *raison d'État*. Σημαιοφόρο τῆς ροπῆς αὐτῆς ἐμφανίζει τὸν πανέξυπνο ἀλλ' ἀδίστακτο Ἀλκιβιάδη⁵⁵. Παρὰ τὶς ἠθικὲς προϋποθέσεις πού κυριαρχοῦσαν στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τῶν ὀρθοφρονούντων Ἀθηναίων, ἡ ἐπεκτατικὴ ροπὴ τοῦ κράτους

54. Βλ. τὸ λαμπρὸ ἔργο τῆς *Jacqueline de Romilly* πού, σὲ πολλὰ σημεία, μὲ βάση θουκυδίδειους συλλογισμοὺς καὶ ἀναλύσεις, ἀνανεώνει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐπεκτατισμοῦ: *Thucydide et l'impérialisme athénien. La pensée de l'historien et la genèse de l'œuvre*, Paris, «Les Belles Lettres», 1956 (2η ἔκδοση).

55. Ἡγέτης χαρισματικὸς καὶ πολυμήχανος, ὅμως πολιτικὸς ἀδίστακτος, εὐεργέτης καὶ συνάμα ἀποστάτης τῶν Ἀθηναίων συμπολιτῶν του, ὁ Ἀλκιβιάδης παραλληλίζεται μὲ τὸν Καλλικλῆ, ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Πλάτων στὸν Γοργίας: ἠδονιστὴ καὶ ἀκόλαστο, ἄμετρο θιασώτη τῆς βίας, τοῦ ἐπεκτατισμοῦ καὶ τῆς τυραννικῆς ἐπιβολῆς στοὺς ἀσθενέστερους. Βλ. *J. Hatzfeld*, *Alcibiade. Étude sur l'histoire d'Athènes à la fin du Ve siècle*, Paris, 1951.

για λόγους δῆθεν «ἀσφάλειας» ὀδήγησε πολλοὺς πολίτες νὰ θεωροῦν ὅτι τὸ ὠφέλιμο, ἡ *Realpolitik* κατὰ τὴ σύγχρονη ἔκφραση, λογαριάζεται, σὲ μερικές περιπτώσεις, περισσότερο ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιο. Εἴτε πρόκειται γιὰ τοὺς Ἀθηναίους εἴτε γιὰ τοὺς Λακεδαιμόνιους, δύσκολο τὸ σταμάτημα στὸν κατήφορο ὅπου γλυστρᾷ τὸ κράτος τὸ κατεχόμενο ἀπὸ τὴ *libido dominandi*, ἀπὸ τὴ βούληση γιὰ ἐπιβολὴ πάνω στοὺς ἄλλους: οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι ἐς ὅσον βουλόμεθα ἄρχειν, ἀλλὰ ἀνάγκη (Θουκυδίδης, ζ´. 18.3). Δὲν εἶναι στὸ χέρι μας νὰ διαχειριζόμαστε κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅπως θὰ κάναμε γιὰ ἀτομικὸ μας κτῆμα, τὴν κρατικὴ μας ἐξουσία γιατί ἐκεῖνο πού μᾶς προσδιορίζει εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη ἀνάγκη, ἀναφωνεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης παρακινώντας τοὺς συμπολίτες του νὰ ἀναλάβουν τὴν τυχοδιωκτικὴ ἐκστρατεία τῆς Σικελίας. Σπάνια ἀφορισμός, πού ἀναπτύσσεται εὐρύτερα στὸ διάλογο Ἀθηναίων καὶ Μηλίων (Ε´. 84-113)⁵⁶, στέκει τόσο ἐπίκαιρος καὶ διαφωτιστικὸς γιὰ τὰ περασμένα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ τωρινά⁵⁷.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ.

Ο ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ὁ χρόνος κυλᾷ. Οἱ αἰῶνες διαδέχονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον: ἡ ἐξόρμηση τοῦ Μεγαλέξανδρου καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς· ἡ Ρωμαϊκὴ Κατάκτηση· τὸ Βυζάν-

56. Σ' αὐτὸν τὸ διάλογο ἀνευρίσκει πράγματι ὁ ἱστορικὸς τὴν πεμπουσία τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ὅπως ἀναπτύχθηκε τὸν Ε´ π.Χ. αἰώνα, μετὰ τὰ Μηδικά. Βλ. Μ. Α. Levi, «Il dialogo dei Meli, La Parola del Passato, Rivista di Studi Classici, Napoli (VIII) 1953, σ. 5-16. Μ. Treu, «Athen und Melos und der Melierdialog des Thucydides», Hesperia, 1954, σ. 253-273. Ἰδιαίτερης ἀξίας ἡ ἀνάλυση τῆς J. de Romilly στὸ ἔργο πού ἀναφέρθηκε: Thucydide et l'impérialisme athénien... σ. 230-259 — «... Τάση τοῦ ἰσχυρότερου ἦταν πάντα νὰ καταβροχθίσει τὸν ἀσθενέστερο», γράφει ὁ Α.-J. Festugière. Καὶ προσθέτει: «ἡ Ἀθήνα τοῦ Ε´ αἰώνα καταβρόχθισε τοὺς Μήλιους. Ἀλλὰ οἱ Μήλιοι διαμαρτύρονται καὶ αὐτὴ ἡ διαμαρτυρία, καθὼς τὴ συμπυκνώνει ὁ Θουκυδίδης (Ε´. 85-113), ΘΑ ΑΞΙΖΕ ΝΑ ΟΝΟΜΑΣΘΕΙ Ο ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης σημειώνει, κατὰ τρόπο ἔμμεσο, στὰ «Κερκυραϊκὰ» (Γ´ 82-83) ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀτνεῖ ἡ προσήλωσις τῶν πολιτῶν σὲ ὀρισμένες βασικὲς ἠθικὲς ἀξίες ἐξαφανίζεται κάθε ἔννοια πολιτισμοῦ. Liberté et civilisation chez les Grecs (Initiations 14), Paris, Editions de la Revue des Jeunes, 1947, σ. 87.

57. Βλ. τὸ σημαντικὸ βιβλίο τοῦ Albert Thibaudet, La campagne avec Thucydide, Paris, 5e éd., 1922, σ. 71: «... La cause essentielle de la guerre c'est la volonté d'hégémonie liée à la plus grande puissance financière et maritime, et qui lui est imposée par son être même, et que ses forces morales sont impuissantes à arrêter. Il n'y a peut-être pas dans livre de Thucydide de mot qui porte un plus grand poids de vérité historique et qui ouvre une plus grande profondeur de κτῆμα ἐς αἰεὶ que celui qu'il met

τιο, κράτος οίκουμενικό πού, τήν εποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κυριαρχεῖ σ' ὀλόκληρη τή λεκάνη τῆς Μεσογείου⁵⁸ καί πού, ἀργότερα, θ' ἀναδείξει δύο ἀνδρες οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν στά ἔργα τους εἴτε μέ θέματα πού ἀφοροῦν τή λυσιτελεῖ ἄσκηση τῆς ὑποδειγματικῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, εἴτε μέ τήν ἔννοια τοῦ «δίκαιου πολέμου» καί τή συμπεριφορά πού ὀφείλουν νά τηροῦν ἀπέναντι στοὺς ἀμάχους καί στοὺς αἰχμαλώτους οἱ στρατηγοὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τή διάρκεια τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Πρόκειται γιά τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο⁵⁹ καί τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα τὸν Σοφὸ⁶⁰. Μέ τήν κάμψη τοῦ Βυζαντίου ἔρχονται καί τὰ δίσεχτα χρόνια. Ἡ ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071) στάθηκε ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς χωρὶς προηγούμενο θρησκευτικῆς καί πολιτιστικῆς γενοκτονίας. Ἐπὶ ἔξι αἰῶνες θά συνεχίζεται ὁ ἐξισλαμισμὸς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ⁶¹· ἡ κατάληψη τῆς Βασιλεύουσας ἀπὸ τοὺς

dans la bouche d'Alcibiade partant pour l'expédition de Sicile: «nous ne sommes pas libres de modérer à notre gré notre volonté de commander».

58. Βλ. *Hélène Ahrweiler, L'idéologie politique de l'Empire Byzantin, «Collection Sup», Paris, P.U.F., 1975, εἰδικότερα, τὸ Α' Κεφάλαιο μέ τὸν τίτλο «L'universalisme», σ. 9-24. Ἡ σ. σημειώνει ὅτι τήν εποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ (482-565), τὸ Βυζάντιο ὀνομαζόταν «οίκουμενικό κράτος».*

59. Βλ. *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, ἑλληνικό κείμενο παρουσιασμένο ἀπὸ τὸν Gy. Moravcsik με ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ R. J. H. Jenkins (Οὐγγροελληνικαὶ μελέται, 29), Budapest, 1949. Ἐπίσης: C. Porphyrogénète, De Thematibus, éd. Pertusi.*

60. Βλ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, «Ὁ δίκαιος πόλεμος κατὰ τὰ Τακτικὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ», στὸν Τόμο Σύμμεικτα Σεφεριάδου, Ἐκδόση τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, 1961, σ. 414-484. Τοῦ ἴδιου: «Οἱ ἀντιλήψεις γιά τὸν δίκαιο πόλεμο στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, στὸ Βυζάντιο καί στὴ σύγχρονη ἐποχὴ» Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 59 (1984), ἀνάτυπο (1985). Βλ. ἀκόμη *Alfred Gasquet, L'Empire Byzantin et la Monarchie Franque, Παρίσι, 1888. J. Gay, L'Italie méridionale et l'Empire Byzantin, Παρίσι, 1904. P. Goubert, Byzance avant l'Islam, 2 τ., Παρίσι, 1951, 1956. Ὡς κλασσικό μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ τὸ σύγγραμμα τοῦ M. de Taube, «L'apport de Byzance au développement du Droit International occidental», Recueil des cours de l'Académie de Droit International de La Haye, τ. 67 (1939-1). Ἐπίσης: G. Heyd, Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel medio evo, Βενετία, 1866. D. Zakythinos, Le chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens, 1932. H. G. Güterbock, Byzanz und Persien in ihren diplomatischen und völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Justinians, Βερολίνο, 1906. Σ. Σεφεριάδου, «Ἡ πρώτη ἱστορικὴ ἐμφάνισις: Α', Διεθνῶν συμβατικῶν ὀρων παροπλίσεως συνοριακῶν ἐδαφῶν, καί Β', Ἀναγνώρισεως δικαιωμάτων εἰς θρησκευτικὰς μειονότητες», στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1937, σ. 42 ἐπ.*

61. Βλ. παραπάνω, ὑποσημείωση 9: Π. Μ. Κιτρομηλίδου, «Ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί οἱ ἱστορικὲς καταβολὲς τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων», Μικρασιατικὰ Χρονικά, τόμ. 15' (1975),

Φράγκους τὸ 1204· ἢ Ἐλώση τὸ 1453⁶². Πνευματικὸ σκοτάδι μὲ σποραδικὲς ἀναλαμπὲς θὰ ἀκολουθήσει ἐπὶ τέσσερις αἰῶνες στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα ἕως ὅτου ἦρθε, μὲ τὴ γνωριμιά τῆς Δύσης, ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους, ὁ διαφωτισμὸς⁶³, μὲ τὴν πανευρωπαϊκὴν του σημασία, καὶ ἡ Παλιγγενεσία. Ὅμως, ἡ ἀναγέννηση στὴν κυριολεξία συντελεῖται μέσα σὲ ἀπερίγραπτες ὥδινες. Τὸ σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι τὸ βασανισμένον σῶμα τοῦ Προμηθεῖα Δεσμώτη, τὸ λαβωμένον κορμὶ τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, οἱ πεσόντες στοὺς ἐθνικοαπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες, οἱ ἑκατόμβες τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰωνίας, τῆς Αἰολίδας καὶ τοῦ Πόντου.

Καθὼς μᾶς λέει ὁ ποιητής, μὲ ἠθελημένο τὸν ἑτεροχρονισμό πού δείχνει τὴ διάρκεια:

ΤΟΝ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ Η ΠΑΡΓΑ, ΤΟΝ ΑΛΛΟ ΟΙ ΣΥΡΑΚΟΥΣΕΣ⁶⁴.

σ. 318-337, εἰδικότερα, σ. 328: «... Οἱ συνέπειες τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ αὐτοῦ ἦταν ὀλέθριες γιὰ τὴ [Βυζαντινὴ] Αὐτοκρατορία: τὸ μακροχρόνιο ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλης καὶ ἡ καταστροφή τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, πού μὲ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἔχασε τὴν κυριότερή του πηγὴ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ στρατευμάτων, μιὰ σημαντικὸτατη πηγὴ εἰσοδημάτων ἀπὸ φορολογία καὶ τὴν ἀποδοτικότερη πηγὴ πλούτου ἀπὸ τὴν γεωργία, κτηνοτροφία, ἐμπόριο, βιοτεχνία καὶ μεταλλεῖα. Ἀπ' ὅλες τὶς Βυζαντινὲς ἐπαρχίες καμιά δὲν μποροῦσε νὰ παραβληθεῖ μὲ τὴ Μικρὰ Ἀσία σὲ οἰκονομικὸ πλοῦτο καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ἀναπόφευκτα ὀδήγησε σὲ πτώση τῆς ἀξίας τοῦ Βυζαντινοῦ νομίσματος. Ἐπιπρόσθετα ἡ ἀπώλεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποστέρησε τὸ Βυζάντιο ἀπὸ μιὰ σημαντικὸτατη προστατευτικὴ ζώνη, πού κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴν καρδιὰ τοῦ κράτους τὸ ἐπιθετικὸ Ἰσλάμ». Γιὰ τὰ ἐθνολογικὰ προβλήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, περιλαμβανομένου τοῦ ζητήματος τῶν ἐξισλαμισμῶν, βλ. P. M. Kitromilides-A. Alexandris, «The Historical Demography of the Greek Community in Asia Minor at the Close of the Ottoman Era», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. Ε' (1984-1985), σ. 9-44 μὲ νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ πληθυσμικὰ μεγέθη τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

62. Βλ. G. Shlumberger. Le siège, la prise et le sac de Constantinople, Paris 1926. St. Runciman, The Fall of Constantinople, 1453, Cambridge. At the University Press, 1969. Γ. Ζώρα, Περὶ τῆν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθῆναι, 1959.

63. Τὰ βασικὰ ἔργα γιὰ τὸν νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ: Κ. Δημαρᾶ, Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς, Ἀθῆνα 1977. P. M. Kitromilides, Tradition, Enlightenment and Revolution: Ideological Change in Eighteenth and Nineteenth Century: Greece, Ph. D. thesis, Harvard University, Cambridge, Mass. 1978. Βλ. ἀκόμη τοῦ ἴδιου: Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Οἱ συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς σκέψης τὸν 18^ο αἰῶνα. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθῆνα 1985.

64. Τὸ ποίημα, ἀπὸ ὅπου ὁ παραπάνω στίχος, εἶναι τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Ἐπιγράφεται «Θεόφιλος» καὶ ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ λαϊκὸ ζωγράφο καὶ σὲ δυὸ φωτογραφίες του (... «στὴ μιὰ ντυμένον Μεγαλέξανδρος, στὴν ἄλλη φουστανελάς. Ἀφάνταστη ἢ τραγωδία καὶ ἡ σοβαρότητα πού εἶναι ζωγραφισμένες σ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο». Οἱ σχετικοὶ στίχοι ἀποτελοῦν συνέχεια ἐγγραφῆς στὸ ἡμερολόγιο τοῦ ποιητῆ: Μέρη τοῦ 1945-1951, Δεκέμβρης (1945), Ἀθῆνα, Ἴκαρος, 1973, σ. 24: Ὁ ὕπνος εἶναι

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

Τί ἀπομένει; Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ ἐπιβάλλει νὰ εἶναι ὅλοι οἱ πολῖτες ψυχικὰ ἢ στὴν κυριολεξία ἀρματωμένοι, προβάλλει ἡ λύση τῆς διαβίωσης καὶ ἐπιβίωσης στὰ πλαίσια μιᾶς διακρατικῆς κοινότητος εὐνομούμενης καὶ ἀποτελεσματικῆς, ἱκανῆς νὰ ἐπιβάλ-

βαρὺς τὰ πρωῖνὰ τοῦ Δεκεμβρη / μαῦρος σὰν τὰ νερά τοῦ Ἄχεροντα, χωρὶς ὄνειρα, / χωρὶς μνήμη, κι οὔτε ἓνα φυλλαράκι δάφνη. / Ὁ ξύπνος χαρακώνει τὴ λησμονιὰ σὰν τὸ μαστιγωμένο δέρμα / [...] / Ὁ ὕπνος εἶναι βαρὺς τὰ πρωῖνὰ τοῦ Δεκεμβρη. / Κι ὁ ἓνας Δεκεμβρη χειρότερος ἀπ' τὸν ἄλλο. / Τὸν ἓνα χρόνο ἢ Πάργα, τὸν ἄλλο οἱ Συρακοῦσες / κόκαλα τῶν προγόνων ξεχωσμένα, λατομεῖα / γεμάτα ἀνθρώπους σακατεμένους, χωρὶς πνοή / καὶ τὸ αἷμα ἀγορασμένο καὶ τὸ αἷμα πουλημένο / καὶ τὸ αἷμα μοιρασμένο σὰν τὰ παιδιὰ τοῦ Οἰδίποδα / καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Οἰδίποδα νεκρά. Βλ. σχόλιο τοῦ Θ. Κωσταβάρα: «Ἡ αἴσθησις τῆς ἀνθρώπινης μοίρας μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικότητα τῆς ποίησης τοῦ Γ. Σεφέρη», περιοδικὸ Ἡ Λέξι, Ἀφιέρωμα στὸν Γ. Σεφέρη, Μάρτη-Ἀπρίλιος 1986, σ. 248-257. Γιά ἀπλὴ ὑπόμνηση: α/ Μετὰ τὴν ἦττα τῶν Γάλλων τὸ 1814, ἡ Πάργα παραδόθηκε στοὺς Ἄγγλους ποὺ τὴν πούλησαν τὸ 1817 στοὺς Τούρκους. Ἡ παράδοσις πραγματοποιήθηκε στίς 28 Ἀπριλίου 1818. Οἱ Παργινοὶ, περίπου 4.000, ἐγκατέλειψαν τὴν πατρίδα τους, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνασκάψαντες τοὺς πατρώους τάφους, συνήθρισαν τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ ἔκαψαν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἀγορᾶς, πρὶν καταφύγουν σύσσωμοι στὴν ἀντικρινὴ Κέρκυρα. Πιθανὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ ποιητῆ, τὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι «Τῆς Πάργας, 1819»: ... Τοὺς Παργινοὺς ἐπούλησαν σὰ γίδια, σὰ γελάδια / [...] Τραβοῦν γυναῖκες τὰ μαλλιά, δέρνουν τ' ἄσπρα τους στήθια / μοιριολογοῦν οἱ γέροντες με μαῦρα μοιρολόγια [...] / ἀκοῦς τὸ θρῆνο τὸν πολύν, ὅπου βογγοῦν τὰ δάση, [...] φιλοῦν τίς πέτρες καὶ τὴ γῆ κι' ἀσπάζονται τὸ χῶμα, [...] / πάρτε, μαννάδες, τὰ παιδιὰ, παπάδες τοὺς ἀγίους. / Ἄστε, λεβέντες, τ' ἄρματα κι' ἀφήστε τὸ τουφέκι, σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά, ὅλα σας τὰ κιβούρια, / καὶ τ' ἀντρεωμένα κόκαλα ξεθάψτε τοῦ γονιοῦ σας. / Τούρκους δὲν ἐπροσκύνησαν, Τούρκοι μὴν τὰ πατήσουν (Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ τοῦ Ν. Πολίτη, ἀριθ. 9, σ. 20-21). β/ Ὡς πρὸς τὴ μνεῖα τῶν Συρακουσῶν, βέβαιο σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ Σεφέρη: ἡ συγκλονιστικὴ περιγραφή τοῦ Θουκυδίδη γιά τὴν τύχη τοῦ ἡττημένου ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῶν Ἀθηναίων στὰ περίχωρα τῶν Συρακουσῶν τὸ 413 π.Χ.: Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων ὀπόσους ἔλαβον κατεβίβασαν ἐς τὰς λιθοτομίας... (Ζ'.86.2). Τοὺς δ' ἐν ταῖς λιθοτομίαις οἱ Συρακόσιοι χαλεπῶς τοὺς πρώτους χρόνους μετεχειρίσαν. Ἐν γὰρ κοίλῳ χωρίῳ ὄντας καὶ ὀλίγῳ πολλοὺς οἱ τε ἦλιοι τὸ πρῶτον καὶ τὸ πνίγος ἔτι ἐλύπει διὰ τὸ ἀστέγαστον, καὶ αἱ νύκτες ἐπιγιγνώμεναι τούναντιον μετοπωριναὶ καὶ ψυχραὶ τῇ μεταβολῇ ἐς ἀσθένειαν ἐνεωτέριζον (Ζ'. 87 1), πάντα τε ποιοῦντων αὐτῶν διὰ στενωχωρίαν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ προσέτι τῶν νεκρῶν ὁμοῦ ἐπ' ἀλλήλοις ξυνηνημένῳ, οἱ ἐκ τε τῶν τραυμάτων καὶ διὰ τὴν μεταβολὴν καὶ τὸ τοιοῦτον ἀπέθνησκον, καὶ ὅσμαι ἦσαν οὐκ ἀνεκταί, καὶ λιμῷ ἅμα καὶ δίψῃ ἐπιέζοντο [...] (2) Ἐυνέβη τε ἔργον τοῦτο τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι (5) [...] κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πανωλεθρία δὴ τὸ λεγόμενον καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ τι οὐκ ἀπώλετο, καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ' οἴκου ἀπενόστησαν (6).

λει κυρώσεις σ' εκείνους που καταπατοῦν τὰ θεμελιώδη διεθνή νόμιμα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὴ τὴν ἀνάγκη διαισθάνθηκε ὁ Ρήγας⁶⁵, ἥδη ἀπὸ τὸ 1797, ὅταν συνέτασσε τὸ Ἐπαναστατικὸ Μανιφέστο μὲ ὑπότιτλο: Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ περιλάμβανε στὸ Σύνταγμά του, διατάξεις «περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας μὲ τὰ ξένα ἔθνη». Στὸ ἄρθρο 118 διαβάζομε: «Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς εἶναι φίλος καὶ φυσικὸς σύμμαχος μὲ τὰ ἐλεύθερα ἔθνη» καὶ στὸ ἄρθρο 121: «[οἱ Ἕλληνες] δὲν κάνουν ποτὲ εἰρήνην μὲ ἓνα ἐχθρὸν ὅπου κατακρατεῖ τὸν ἑλληνικὸν τόπον». Διορατικότητα ἢ προμαντεία; Οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Βελεστινῆ ἔχουν τὶς φυσικὲς τους προεκτάσεις. Κάποτε, μετὰ 190 χρόνια, θὰ ὑποστηριχθεῖ ἢ ἀποψη πὼς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα (πού δύσκολα ἐπιζοῦν κάτω ἀπὸ ξένο δυνάστη) δὲν εἶναι διαπραγματεύσιμα.

* * * *

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης τοῦ 1815, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας πού γνωρίζει ἄριστα τὸ εὐρωπαϊκὸ διπλωματικὸ περιβάλλον καὶ ξέρει νὰ ἐλίσειται ἀναλόγως, συντάσσει τὴ διακοίνωση πού ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ τῆς Ρωσίας θὰ ἀπευθύνει πρὸς τὶς σύμμαχες κυβερνήσεις, ὡς προστάτης τῶν Ὀρθόδοξων πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας. Ὑποστηρίζοντας τὴν ὑπόθεση τῶν Σέρβων, ὁ κερκυραῖος εὐπατρίδης — ἄριστος γνώστης τῆς δυναμικῆς τοῦ διεθνοῦς δικαίου — ἀνοίγει τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων.

«Υπάρχει ἐν Εὐρώπῃ» — ἔλεγε ἡ διακοίνωση — «κῶδιξ τοῦ δικαίου τῶν Ἐθνῶν, ἔχον ἰσχὺν νόμου τόσον ἐν καιρῷ εἰρήνης ὅσον καὶ ἐν καιρῷ πολέμου. Τὸ παλλάδιον τοῦτο τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ πολυτιμότερος καρπὸς τοῦ πολιτισμοῦ. Δυνάμει δὲ τοῦ δικαίου τούτου, ὅπερ ἐγένετο διεθνῶς ἀποδεκτόν, τὸ ἄτομον τὸ συλληφθὲν καθ' ἣν ὄραν ἐπολέμει δὲν ἀποβαίνει διὰ βίου κτῆμα τοῦ νικητοῦ· τὰ δικαιώματα τοῦ κατακτητοῦ δὲν εἶναι ἀπεριόριστα, τὰ ἔθνη σέβονται ἄλληλα, πᾶσα δὲ περιττὴ καὶ αὐθαίρετος ὠμότης καταδικάζεται εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν σχέσεις. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἀναγνωρίζει ἴσα δικαιώματα εἰς ὅλας τὰς φυλάς. Βασιζόμενον δὲ ἐπὶ τῶν ἐν τῷ κώδικι τούτῳ χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους θεσπιζομένων, τὸ Δικαστήριον τῶν Ἡγεμόνων ἡσυχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῶν Μαύρων τῆς Ἀφρικῆς. Τὰς αὐτὰς δὲ ἀρχὰς ἐπικαλούμενοι, δικαιοῦνται οἱ

65. Βλ. Α. Βρανούση, Ρήγας, Ἀθήνα 1953. Τοῦ ἴδιου, Ρήγας (ἔρευνα, συναγωγή καὶ μελέτη), Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 10, Ἀθήναι, 1959.

ἀρχηγοὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκογενείας νὰ ἀπαιτήσωσι παρὰ τῆς Πύλης τὴν κατάπαυσιν τῶσων ὁμοτήτων»⁶⁶.

Ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας, συμπλέοντας μὲ τὸν ἐξοχο γιὰ τὰ ἡγετικά του προσόντα καὶ τὴ γενναιοφροσύνη του Δημήτριο Ὑψηλάντη⁶⁷, θὰ προσπαθήσει νὰ ἐμπνεύσει στὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τὸ σεβασμὸ πρὸς τὰ διεθνή νόμιμα: τὴ συμμόρφωση πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ κατὰ θάλασσαν πολέμου, τὴν ἀνθρώπινη μεταχείριση τῶν αἰχμαλώτων πολέμου καὶ τὴν τήρηση τοῦ δοθέντος λόγου^{67α}.

Πρωτοπόρος στὴν προοδευτικὴ κατεύθυνση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ἀγράφου Διεθνοῦς Δικαίου στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πολιτείας, ὁ Ἄρειος Πάγος, ἀφοῦ ἄκουσε τὴν ἱστορικὴ ἀγόρευση τοῦ εἰσαγγελέα Τζιβανόπουλου, ἐξήγγειλε, μὲ τὴν περίφημη ὑπ' ἀριθ. 14/1896 ἀπόφασή του, τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ — τὴν ὁποία πάγια ἀπὸ τότε ἀκολούθησε ἡ ἑλληνικὴ νομολογία — πὼς «αἱ ἀναμφισβήτητοι ἀρχαὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐπέχουν θέσιν νόμου τοῦ κράτους, ἐφαρμοζόμεναι αὐτεπαγγέλτως ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δικαστηρίων».

Καὶ φθάνομε, ὕστερα ἀπὸ τὸ ἀπαραίτητο ἄλμα (καὶ ἀφοῦ ἀποτίσομε φόρο τιμῆς στὸν Χαρίλαο Τρικούπη γιὰ τὴν εὐστοχὴ ἐξωτερικὴ του πολιτικὴ), στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ποὺ διακρίθηκε γιὰ τὴν ὀξύτατη αἴσθησι τῶν διεθνῶν πραγμάτων⁶⁸. Ἔργο του στάθηκε ἡ ὀλοκλήρωση τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας τοῦ 1912-1913 ποὺ ἀπέληξε στὴ λυτρωτικὴ ἐξόρμηση τῆς ἴδιας περιόδου⁶⁹. Ἔργο του ἐπίσης ἡ διάταξη τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν ποὺ

66. Βλ. Μ. Θ. Λάσκαρι, *Ἑλληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς των ἀγῶνας 1804-1830*, 1936, σ. 50-51. C. M. Woodhouse, *Capodistria. The Founder of Greek Independence*, London, Oxford University Press, New York-Toronto 1973, σ. 113-114.

67. Βλ. Γ. Τενεκίδου, *Ἡ πορεία τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, 1821-1830* (λόγος πανηγυρικός), Ἀθῆναι 1957, σ. 43 ἐπ.

67α. Βλ. Κ. Μ. Ἰωάννου, *Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ διεθνὲς δίκαιο στὸ Εἰκοσιένα*, *Τετράδια Διεθνοῦς Δικαίου* (1) Ἀθῆναι-Κομοτηνῆ, Ἔκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, 1979.

68. Βλ. Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του, *Ἐποπτεία Θάνου Βερέμη καὶ Ὀδυσσέα Δημητρακόπουλου*, Ἀθῆνα, ἐκδόσεις Φιλιππότη, 1980. Βλ. εἰδικότερα τὰ ἄρθρα τῶν Ε. Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ν. Πετσάλη-Διομήδη, Ἐ. Ἀλλαμανῆ-Κρίστα Παναγιωτοπούλου, Ἀλέξη Ἀλεξάνδρη, Γ. Πικροῦ καὶ Ἰφ. Ἀναστασιάδου. Ἐπίσης: Γ. Τενεκίδη, «Οἱ συνθήκες Σεβρῶν καὶ Λωζάννης ὀρόσημα στὴν ἱστορία τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ἐπισημονικὸ διήμερο Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιερωμένο στὴ μνήμη τοῦ καθηγητῆ Μιχαῆλ Ἀναστασιάδη (9-10 Νοεμβρίου 1984)*, Ἀθῆνα 1986. Κ. Α. Καραμανλῆ, *Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ οἱ ἐξωτερικὲς μας σχέσεις, 1928-1932*, Ἀθῆνα, Ἑλληνικὴ Εὐρωεκδοτικὴ, 1986.

69. Βλ. Ν. Βλάχου, *Ἱστορία τῶν Κρατῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου (1908-1914)*, Α' Ἀθῆνα 1954.

ἀπήλλαξε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἄλλοτε «προστάτιδων» Δυνάμεων⁷⁰. ἔργο του ἀκόμη ἢ πλατιά διαφώτιση τῆς ξένης κοινῆς γνώμης, τὸ 1917-1920, μὲ συνέπεια τὴ γένεση ἑνὸς ἰσχυροῦ φιλελληνικοῦ ρεύματος. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι οἱ Δυτικοὶ Σύμμαχοι στὸ τέλος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, πρότειναν στὸν Ἕλληνα πολιτικὸ ἄνδρα νὰ ἀναλάβει τὴ Γενικὴ Γραμματεία τῆς νεοσύστατης Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν⁷¹.

* * * *

Ἡ Ἑλλάδα εἴτε δημιουργεῖ προσθέτοντας θετικὰ στοιχεῖα στοὺς δύο κλάδους ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν, εἴτε ἀπλῶς συμπορεύεται μὲ τὰ νομιμόφρονα πρὸς τὴ διεθνή κοινότητα καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιο κράτη. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ ἀπλοποιώντας στὸ ἔπακρο, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τρεῖς εἶναι οἱ παράγοντες ποὺ ἐνίσχυσαν τὴ διεθνή εἰκόνα, τὴν «ἔξωθεν καλὴ μαρτυρία» τῆς Ἑλλάδας: α/ ἡ ἔνταξή της στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα· β/ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 28 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1975 σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ διεθνεῖς κανόνες ὑπερισχύουν τῶν ἐσωτερικῶν καὶ γ/ ἡ προσχώρηση στὴ ρήτρα τοῦ ἄρθρου 25 τῆς Σύμβασης τῆς Ρώμης περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν, ποὺ προβλέπει γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία ἐλληνικῶν ἀρχῶν, τὴ δυνατότητα ἀτομικῆς προσφυγῆς στὰ εὐρωπαϊκὰ δικαιοδοτικά ὄργανα τοῦ Στρασβούργου. Ὅταν ὁ νομικὸς μας κόσμος ἀντιληφθεῖ τὴ σημασία τῶν νέων ἐνδίκων μέσων ποὺ παρέχονται στὰ ἄτομα καὶ ἀσκήσει αὐτὰ κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπο, θὰ συνειδητοποιήσει τὴ σημασία τοῦ ὅλου συστήματος προστασίας καὶ τὴ συμβολὴ του στὴν ἐδραίωση τοῦ κράτους δικαίου στὴ χώρα μας.

Ἡ ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ ΚΑΙ Ἡ ΠΡΟΣΗΛΩΣΗ ΣΤΑ ΚΟΙΝΑ

Τελειώνω. Ἡ νοητικὴ παρέκκλιση ποὺ θὰ ἐπιχειρήσω σὲ σχέση μὲ τὸ κύριο θέμα μου — ἡ παρεμβολὴ ἑνὸς κάποιου *intermezzo* — δὲν εἶναι νομίζω ἐντελῶς ἄσχετη μὲ τὴ θεμα-

70. «Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Μεγάλῃ Βρεταννία παραιτοῦνται τὸ κατ' αὐτὰς τῶν εἰδικῶν δικαιωμάτων ἐπιβλέψεως καὶ ἐλέγχου ἅτινα εἶχον ἀναγνωρισθῆ αὐταῖς ἔναντι τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 7^{ης} Μαΐου 1832, διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 14^{ης} Νοεμβρίου 1863 καί, ὡς πρὸς τὰς Ἰονίους Νήσους, διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 29^{ης} Μαρτίου 1864 (Συνθήκη τῶν Σεβρῶν τῆς 28 Ἰουλίου / 10 Αὐγούστου 1920. Προοίμιο).

71. Βλ. J. Siotis, *Essai sur le Secrétariat International*, Genève, Librairie Droz, 1963, σ. 60-64.

τική πού σᾶς πρότεινα εὐθύς ἐξαρχῆς. Στὴν οὐσία δὲν πρόκειται κὰν γιὰ παρέκβαση. Τώρα μάλιστα πού ἦρθε ἡ στιγμή τῶν ἀκροτελεύτων ἐκτιμήσεων, θὰ μοῦ συγχωρηθεῖ νὰ διευρύνω τὸ θέμα μου, συνδυάζοντας τὸ πολὺ σύγχρονο, τὸ ἐπίκαιρο, ἀκόμη καὶ τὶς προοπτικὲς πού μᾶς ἀνοίγει τὸ ἀπώτερο μέλλον, μὲ τὴν ἀναδρομὴ στὶς πολὺ μακρινὲς θεσμικὲς μας ρίζες: στὴν πλατωνικὴ Ἀκαδημία ἀπὸ τὴν ὁποία πασχίζομε νὰ ἀντλήσομε τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕψος πού ἀπαιτεῖ ἡ φύση τοῦ Ἰδρύματος. Ὡσὰν ἀπὸ μόνῃ της ἀναδύεται στὴν ἱστορικὴ μνήμη τοῦ ἀποψινοῦ ὀμιλητῆ σας ἡ ἐπὶ κλῆση τοῦ Σωκράτη στὸ τέλος τοῦ πλατωνικοῦ Φαίδρου.

Πρόκειται γιὰ τὴν αἴσθηση τοῦ ὠραίου πού ὀδηγώντας τὸν ἄνθρωπο σὲ κατάσταση δημιουργικῆς ἐξαρσης, ἔχει εὐεργετικὸ ἀντίκτυπο καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς φαινομενικὰ ἄσχετους μὲ τὴν ὑψηλὴ τέχνη τομεῖς⁷²: ἡ ποιητικὴ μεταρσίωση ὡς ἀφετηρία γενναίων καὶ συνετῶν πράξεων. Ὁ Σωκράτης, πάντα κατὰ Πλάτωνα, συνειδητοποιεῖ καὶ καθορίζει τὸ μεταίχιμιο ἀνάμεσα στὴν καλλιέργεια τοῦ ὠραίου καὶ στὴν εὐστοχὴ ἐπίδοση σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιμέλεια τῶν κοινῶν. Νὰ διαπλασθεῖ δηλαδὴ ὁ ἐξωτερικὸς μας κόσμος σύμφωνα μὲ τὰ ἰδανικὰ πού σὲ στιγμὲς ψυχικῆς εὐφορίας θεμελιώσαμε στὰ ἄδυστα τοῦ εἶναι μας. Ὡσὰν μιὰ φιλικὴ φωνὴ μᾶς ἔρχεται κατευθειάν ἀπὸ τὴν κρυστάλλινη — δραματικὴ ὥστόσο — ἀρχαιοελληνικὴ πραγματικότητα. Δὲν θὰ ταίριαζε, ρωτᾷ ὁ ἀδικημένος ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Πολιτεία διδάσκαλος, τὸν Φαῖδρο, στὸν ὁμώνυμο διάλογο (279 β), πρὶν πάρομε τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ, ν' ἀπευθύνομε μιὰ προσευχὴ στὶς θεότητες τῆς περιοχῆς:

«Καλέ μου Πὰν καὶ ὅσες ἄλλες θεότητες μὲ ἀκοῦτε ἐδῶ πέρα, ἀξιῶστε με νὰ ἀποκτησῶ τὴν ἐσωτερικὴ ὁμορφιά - δοίτέ μοι καλῶ γενέσθαι τ' ἄνδοθεν, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὅσα κατέχω στὸν ἐξῶ ἀπὸ ἐμένα ὄρατὸ κόσμος, συντρέξτε με ὥστε νὰ εἶναι σύμφωνα καὶ ἐναρμονισμένα μὲ ὅσα καλλιέργησα ἐντὸς μου, ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω τοῖς ἐντὸς εἶναι φίλια».

72. Βλ. προσφώνηση τοῦ Κ. Τριανταφυλλόπουλου κατὰ τὴν ἐπίσημη ὑποδοχὴ τοῦ Κ. Τσάτσου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (27.1.1962): «... Δεύτερος τομεὺς μελετῶν σας, ὠραιότερος αὐτός, εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ γενικῶς αἰσθητικῆς. Ἐχει λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ καὶ δὴ ἡ ποίησις σχέση πρὸς τὴν νομικὴν: Βεβαίως ἔχει. Ἦδη ὁ Πλάτων μακαρίζει διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῶν ἔργα ἐκ παραλλήλου Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον, Σόλωνα καὶ Λυκοῦργον. Καὶ ὁ ἰδικὸς μας ποιητὴς [ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς] τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐφωτίσατε εἰς λαμπρὰν μονογραφίαν, λέγει: Μιὰν ἀλυσίδα πὲς μου πῶς τοὺς δένει / καὶ νομοθέτη καὶ ποιητῆ / ἀπ' τὸ ρυθμὸ καὶ οἱ νόμοι ὀδηγημένοι / ριζοβολοῦν πρὸς δυνατοί / [...] Ἡ συγγένεια τῆς νομικῆς πρὸς τὴν ποίησιν καὶ γενικῶς πρὸς τὴν τέχνην ἀνάγεται ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ, δηλαδὴ τοῦ ὠραίου, ὡς καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, εὐρίσκουν ἐνιαίαν ἐκφρασιν εἰς τὸν ρυθμὸν μιᾶς ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς...» (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 37 (1962))

Προβάλλει ἐδῶ ἀνάγλυφῃ ἢ διαλεκτικῇ, θὰ ἔλεγα ἢ συναίρεση ἢ ἀντίστιξις ἔμπνευσης καὶ πράξης. Ὁ ὑψηλὸς ἰδεαλισμὸς, ἡ φαντασία ποὺ δὲν γνωρίζει σύνορα, συνταιριάζεται μὲ ἓναν ἀνυποχώρητο πραγματισμό. Ἡ ἐναρμόνιση θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ μιὰ προσπάθεια ποὺ στόχον ἔχει τὸ κοινὸ ἀγαθὸ μιᾶς πατρίδας ποὺ δὲν ἔπαυσε ποτέ, εἴτε σὲ περιόδους ἀνοδικῆς πορείας εἴτε σὲ ὥρες διχόνοιας, ἀδιαφορίας καὶ παρακμῆς, νὰ εἶναι ἐκτεθειμένη σὲ μύριους κινδύνους.

Ο ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Παράλληλα μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ χρηστή διοίκηση στὰ πλαίσια αὐθεντικοῦ κράτους δικαίου ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ «κράτος-πρόνοια»· παράλληλα μὲ τὴν ἀνυποχώρητη κατοχύρωση καὶ προάσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου· παράλληλα μὲ τὴν ἀγωνιστικὴ ἐπιδίωξις τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τὴν ἐπιβαλλόμενη ὡς χρέος τῆς ἐξουσίας μέριμνα γιὰ τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους, παράλληλα μὲ τὴν ἀπαραίτητη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἄνοδο τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου, παράλληλα μὲ τὴν ἀνανέωση τῶν θεσμῶν, ἡ στράτευση γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς χώρας εἴτε στὸν πνευματικὸ τομέα τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας εἴτε στὸν πολὺ συγκεκριμένο χῶρο τῆς ἄμυνας, γιὰ συντομία θὰ λέγαμε: ἡ ἀπόκτηση συνείδησης πολίτη μὲ ὅλα τὰ συμπαρομαρτοῦντα, ἂν ἐπιβάλλεται στὰ μέλη τῆς ὅποιας πολιτειακῆς ομάδας, γιὰ τὸν Ἕλληνα, ὡς θέμα ἐθνικῆς ἐπιβίωσης, εἶναι σίγουρα ἐπιτακτικῇ.

Ἄν ὁ Αἰσχύλος ποὺ σμίλεψε, μὲ τὴ μαγεία τοῦ λόγου, τὴν ἀνεπανάληπτη μορφή τοῦ εὐεργέτη τῶν ἀνθρώπων, τοῦ καταταλαιπωρημένου ἀπὸ τοὺς θεοὺς Προμηθέα, σύμβολο «ἄπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ» ἀλλὰ καὶ τῆς βασιανισμένης μὲ τὴν τροπὴ τῶν καιρῶν σύγχρονης Ρωμισούνης, αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὸ ὅτι ὁ ποιητῆς ἀξιώθηκε τὸν ἐπίζηλο τίτλο τοῦ μαραθωνομάχου⁷³.

Ὅμως οἱ καιροὶ ἀλλάζουν. «Τὸ δίκαιον μεταβαίνει». Ἡ προτροπὴ τοῦ Σολωμοῦ εἶναι πάντα ζωντανὴ στὴ σκέψη μας: «Καλὸ εἶναι νὰ ρίχνει κανεὶς τὶς ρίζες του πάνω σ' αὐτὰ τὰχνάρια, δὲν εἶναι ὁμως καλὸ νὰ σταματᾷ ἐκεῖ· πρέπει νὰ ὑψώνεται κατακόρυφα».

Ποιὸς θ' ἀμφισβητήσει τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχομε ὀρθάνοιχτα τὰ μάτια τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς στὶς ἐξελίξεις ποὺ καταγράφει ὁ σύγχρονος κόσμος, ὅταν τὰ πάντα συγκλίνουν πρὸς τὴ διαπίστωση ὅτι βαθιὰ εἶναι ἡ ἀλλαγὴ ποὺ σημειώνει τὸ ὀργανωμένο καὶ πάντα ὡς

73. Βλ. S. Saïd, *Sophiste et tyran ou le problème du Prométhée enchaîné*, Paris, «Etudes et Commentaires», Klincksieck, 1985.

Ένα βαθμὸ ἀνάρχουμένο διακρατικὸ σύστημα. Ἦδη, καίρια ἐμφανίζεται ἡ σημασία τῆς γεωστρατηγικῆς, πού, κάποτε, οἱ παράμετροί της χρησιμοποιοῦνται σὰν ὄπλα δόλια καὶ ἐπίφοβα. Ἡ πολεμικὴ τέχνη — ἀμυντικὴ ἢ ἐπιθετικὴ — κάνει ἄλματα καὶ ἀπέναντι στὰ μέσα πού διαθέτουν τὰ «ἀεὶ τοῦ πλείονος ὀρεγόμενα» κράτη, ἢ ἐπαγρύπνηση γίνεται ὀλοένα ἐπιτακτικότερη. Παρὰ τὶς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις τοῦ ΟΗΕ, πού θέτουν φραγμοὺς στὴν ἀπειλὴ ἢ στὴν ἄσκηση βίας ὡς μέσων ἐπίλυσης τῶν διεθνῶν διαφορῶν, ἡ προάσπιση τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος, τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ κάθε λαοῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ κριθεῖ στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Τὴν ἐπομένῃ μιᾶς κρίσης πού ἔφερε τὴ χώρα στὸ χεῖλος τῆς ἔνοπλης ἀναμέτρησης, δὲν εἶναι νοητὴ ἢ παρασιώπησις τῶν πραγματικῶν διαστάσεων τῆς ἀνωμαλίας. Τὸ πάντα πρωταρχικὸ δικαίωμα τῆς νόμιμης ἀμυνας ἐπιβάλλει τὴ δέουσα προπαρασκευὴ, ἐνῶ δὲν ἔπαψε νὰ ἰσχύει καὶ ἡ κοινότοπη ρῆσις *si vis pacem para bellum*. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ οἰκονομικὸ βάρος εἶναι δυσβάσταχτο γιὰ τὴ χώρα πού ἀντιμετωπίζει τὴν ἀπειλὴ, εἶναι ὡστόσο ἀναγκαῖο· καὶ ἡ ἀντίστοιχη θυσία τοῦ λαοῦ τῆς ἐπιβεβλημένη.

Ὅμως, ἡ σωφροσύνη ἀπαιτεῖ πρὶν φθάσομε μοιρολατρικὰ στὰ ἔσχατα νὰ ἔχομε μελετήσει καὶ ἀφομοιώσει τὴ χρῆσις τῆς ἀρμόδιας πυξίδας, τῆς μαγνητικῆς βελόνας πού θὰ μᾶς καθοδηγεῖ στοὺς κατάλληλους διπλωματικούς χειρισμοὺς γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἰσχυρῶν συμμαχικῶν ἐρεισμάτων, γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς σύρραξης καὶ τὴν περιφρούρησις τῆς εἰρήνης.

Ὁ ἀναπόφευκτος ἀνταγωνισμὸς πού ἐπικρατεῖ σὲ οἰκουμενικὴ κλίμακα — καὶ ἀκόμη ἐντονότερα στὸν περιφερειακὸ χῶρο τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου — ἐπιρεάζει ἄμεσα τὴν ζωὴ τοῦ Ἔθνους καὶ φυσιολογικὰ ἐρχεται στὴ μνήμη μας ἡ ρῆσις τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, πού τὴν πιστοποιεῖ ἡ ὅλη πολιτεία τοῦ Κυβερνήτη, ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἑλλάδας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐξωτερικῆς τῆς πολιτικῆς.

Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὀρθότητα συμβάλλει ἡ εὐστοχὴ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ πρακτικὴ ἀξιοποίησις τῶν διδαγμάτων τῶν δύο ἐπιστημονικῶν κλάδων πού μᾶς ἀπασχόλησαν μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα.

Ἄν ἡ πολιτικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ διαίσθησις εἶναι στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἄσκηση ὀρθῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἡ ἐπιστήμη τῶν διεθνῶν σχέσεων — πού στηρίζεται στὴ διακλαδικὴ μέθοδος — ἔχει, στὰ πλαίσια τῆς θεματικῆς μας, καίρια σημασία. Εἰδικότερα:

— ἀποσαφηνίζει τοὺς παράγοντες πού βαραίνουν στὸ χῶρο τοῦ γνωστικοῦ μας πεδίου: ἐκείνους πού προσδιορίζουν τοὺς προσανατολισμοὺς μεγάλων καὶ μικρῶν κρατῶν·

— ὑποδεικνύει τὴν τεχνικὴ τῆς σωστῆς πορείας ἀνάμεσα στὰ ξένα κέντρα ἀποφάσεων πού δὲν ἀποστέργουν τὴν ἰδιοτέλεια, τὴν ἀντίθετη πρὸς τὴ διεθνή νομιμότητα συμπερι-

φορά, τὴν παραπλάνηση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης, ἀκόμη καὶ τὸν τακτικὸ αἰφνιδιασμό·

— μετὴ διείσδυση στὸς σκιερὸς ἀκόμη χώρους τοῦ μέλλοντος, μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ τὶς καταλυτικὲς γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἔθνους ἐκπλήξεις·

— μᾶς παρακινεῖ στὸ στήσιμο τῶν πιθανῶν «σεναρίων», στὰ πλαίσια τῶν ὁποίων θὰ δράσει ὁ συμπορευόμενος, ὁ ἀνταγωνιζόμενος ἢ ὁ ἀντίπαλος·

— ὑποδεικνύει τέλος τὴ νέα μεθοδολογία ποὺ ὀρθὸν εἶναι νὰ ἀκολουθεῖται στὰ πλαίσια τῆς πολυμεροῦς διπλωματίας ὅπου ἡ νοοτροπία εἶναι διάφορη ἐκείνης ποὺ ἰσχύει στὸ χῶρο τῆς πατροπαράδοτης διμεροῦς διπλωματίας· πράγματι, στὸς διεθνεῖς Ὅργανισμοὺς δὲν ἀρκεῖ ἡ ἑλληνικὴ σύμπραξις νὰ ἐνεργοποιεῖται μόνον ὅταν συζητοῦνται θέματα ποὺ θίγουν ἅμεσα τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα: οἱ ἐκπρόσωποι τῆς χώρας ἀπαραίτητο εἶναι νὰ καλύπτουν εὐρὺ φάσμα ἐνδιαφερόντων ποὺ νὰ ἀγκαλιάζουν τὰ μείζονα σύγχρονα προβλήματα τῆς οἰκουμένης ἢ, ἀνάλογα μετὰ τὴν περίπτωσι, τῆς Εὐρώπης. Ἐὰν οἱ παρεμβάσεις καὶ προτάσεις τῶν ἀντιπροσώπων εἶναι ἐποικοδομητικὲς καὶ γιὰ τὴ διεθνή ὀλότητα, τότε ἡ χώρα ποὺ τὸν διαπιστεῦει θὰ κερδίσει τὴν ἐκτίμησι τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων, ὁπότε, ἂν χρειασθεῖ ἡ ἀρωγή τους γιὰ τὴν ἄμυνα, λ.χ., τῶν ἑλληνικῶν θέσεων, θὰ βρεθοῦν περισσότερο διατεθειμένοι νὰ τὶς ὑποστηρίξουν στὴν κατάλληλη στιγμή.

Εἶναι βέβαια αὐτονόητο πὼς ἡ ἀξιοποίηση τῶν διδαγμάτων τοῦ νέου αὐτοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου προϋποθέτει ὀξεία αἴσθησι τῆς πραγματικότητας, κρυστάλλινη νοητικὴ διαύγεια, ἐπαγρύπνησι ἀπέναντι στὸν κίνδυνο ράθυμης καὶ μηχανικῆς ἀποδοχῆς ξεπερασμένων ἢ ἀναχρονιστικῶν σχημάτων ἢ συνθημάτων, ἱστορικὴ μνήμη, διείσδυσι μετὰ τὴν εὐαισθησία τοῦ παρόντος στὸν ἱστορικὸ χῶρο τοῦ παρελθόντος, ἀκριβῆ γνώσι τῶν ξένων πολιτισμῶν καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ κάθε λαοῦ, ἀφομοίωσι τῶν διδαγμάτων τῆς γεωστρατηγικῆς⁷⁴. Ἄκόμη, ἄγρυπνη παρακολούθησι τῆς πολιτείας τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς καὶ τῶν διαφαινομένων μεταλλαγῶν στὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων.

Ἀπαραίτητο ὅμως εἶναι νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ νὰ ἀξιοποιηθεῖ μετὰ σύνεσι, εὐφυΐα, πλατιά καὶ βαθιά γνώσι ὁ νομικὸς παράγων ποὺ στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς θὰ πρέπει νὰ ἀναβαθμισθεῖ. Γιατί, κατὰ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ, νομικὰ εἶναι τὰ κριτή-

74. Βλ. P. Célérier, Géopolitique et géostratégie Collection «Que sais-je?», Paris, P.U.F., 1969. Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Διεθνῶν καὶ Στρατηγικῶν Ἐρευνῶν (Ἐπιμέλεια Ἐκδόσεως: Γιάννης Βαλινάκης-Πάρις Κίτσος) Ἑλληνικὰ Ἀμυντικὰ Προβλήματα, Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1986. Th. Veremis, Greek Security Considerations. A Historical Perspective, Athens, Papazissis Publishers, 1980. Ν. Λαζαρίδης, Ἡ ἔμμεσι στρατηγικὴ στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ ἡ Ἑλλάδα. Ἐκδοσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτοῦτου Ἀμυντικῆς καὶ Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς, Ἀθήνα 1986.

ρια πάνω στα όποια θα στηριχθεί ο σωστός διακανονισμός ή θα δοθεί ή πρέπει λύση των βασικών ελληνικών θεμάτων: της εθνικής μας ανεξαρτησίας, του Αιγαίου, του Κυπριακού, των όμογενών *in partibus infidelium*, παντού όπου καταστρατηγούνται τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Εύστοχα είπώθηκε πώς ο καλύτερος σύμμαχός μας, τούτη τήν ώρα, είναι το διεθνές δίκαιο⁷⁵. "Ας κραταιωθεί λοιπόν στίς συνειδήσεις μας και στην πράξη, ώστε κάθε φορά που ανακύπτει αίρια ή ανάγκη, να χρησιμοποιείται ο νομικός παράγων είτε ως διεκδικητικό έπιχείρημα είτε ως ασπίδα.

Βέβαια κανείς δέν θα άρνηθεί πώς ή συμβολή των Έλλήνων στη διαμόρφωση των δύο κλάδων που μās άπασχόλησαν στάθηκε ούσιαστική. Όμως, στα πλαίσια των διεθνών σχέσεων, όπου τά πάντα ρεΐ, τó έργο πρέπει μόνιμα νά συμπληρώνεται και νά διευρύνεται με μεθοδολογική βάση τή νέα διάσταση που προσδίδει στο δίκαιο ή πολιτική έπιστήμη και με γνώμονα τήν εθνική μας έπιβίωση και ανάπτυξη, χωρίς νά μās άπολείπει και ή αΐθηση τής οίκουμενικότητας⁷⁶.

75. Παρατήρηση του προϊσταμένου τής Νομικής Ύπηρεσίας του Ύπουργείου Έξωτερικών κ. Κωνσταντίνου Οίκομοΐδη. Βλ. τó διαφωτιστικό σέ πολλά σημεία ως πρós τή σημασία του νομικού παράγοντα στο χώρο των διεθνών σχέσεων έργο του Guy de Lacharrière, *La politique juridique exté-rieure*, στη σειρά των «*Enjeux Internationaux*» του Institut Français des Relations Internationales, Paris, Economica, 1983.

76. Αυτόνομη είναι βέβαια ή προάσπιση των δικαιωμάτων του Έλληνισμού με όλα τά διπλωματικά ή ένδικα μέσα που προσφέρει ή σύγχρονη Διεθνής Δικαιική Τάξη. Όμως, ή ανθρωπιστική ιδεολογία — τής όποιας ίσχυριζόμαστε πώς είμαστε οί έγκυρότεροι φορείς — έπιβάλλει τήν υπερακόνηση των τοπικιστικών στόχων και τήν προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου σέ οίκουμενική κλίμακα. Όποιος, κράτος ή άτομο, άνέχεται τή βία ή τήν άπροκάλυπτη και σέ εύρεία κλίμακα παρανομία σέ βάρος τής ανθρώπινης αξιοπρέπειας γίνεται συνένοχος του παραβάτη, του παράσπονδου. Ό συλλογισμός συμπορεύεται στο σημείο αυτό με τήν άποστροφή των Κορινθίων πρós τους Λακεδαιμονίους τις παραμονές του Πελοποννησιακού Πολέμου: «... ου γάρ ó δουλωσάμενος, άλλ' ó δυνάμενος μèn παύσαι, περιορων δέ άληθέστερον αυτό δρᾶ, είπερ και τήν αξίωσιν τής άρετης ως έλευθερων τήν Έλλάδα φέρεται» (Θουκυδίδης, Α΄. 69. 1). Προέκταση του άφορισμού των Κορινθίων βρίσκομε στο άπόφθεγμα του Γάλλου νομοδιδάσκαλου Loysel: «*Qui peut et n'empêche pêche*».